مخزن العلوم

يعني

حصو

علم حديث جو

از

افادات

حضرت قطب العارفين فخر الكاملين زيب وزينتِ مجدّدين

خواجه عبدالله جان المعروف به حضرت شاه آغا مجددي سرهندي

قدس سره

درگاه شريف ٽنڊو سائينداد. پوسٽ ٽنڊو محمد خان ـ ضلع حيدرآباد (سنڌ)

مطبوعه: اسحاقيه پرنٽنگ پريس ڪراچي

سائيز	$\frac{20 \times 30}{8}$
سال طباعت	سنه ١٤٠٠ھ / ١٩٨٠ع
تعداد	هڪ هزار
دفعو	پهريون
مقام طباعت	اسحاقيه پرنٽنگ پريس ڪراچي

ملڻ جو هنڌ

١. مولوي نور احمد سومرو بنگلو نمبر ١٦٣ گارڊن ويسٽ ڪراچي ٣

٢. 〃 〃 〃 پوسٽ شهر ديهات تعلقه ڪنڊيارو ضلع نواب شاهه سنڌ

٣. جناب حضرت مامادلي محمد صاحب سومرو ڪوارٽر نمبر ٦-١-اي بيراج ڪالوني حيدرآباد سنڌ

٤. جناب فضيلت مآب قاري حافظ عبدالرحمٰن صاحب مهتمم ومفتي دارالعلوم مجدديه لنڊ سنڌ

٥. مڪتبه اسحاقيه قريب فول چونڪ جهونا مارڪيٽ ڪراچي نمبر ٢

٦. جناب فضيلت مآب مولانا دين محمد صاحب عباسي خطيب نوراني مسجد گمبٽ سنڌ

٧. جناب فضيلت مآب مولانا شفيع محمد صاحب خطيب مسجد حضرت شاهه صاحب ارشاد احمد شاهه شهر هنگورجه تعلقه گمبٽ ضلع خيرپور ميرس سنڌ

پيش لفظ

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

اَلۡحَمۡدُ لِلّٰهِ وَكَفٰى وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِيۡنَ اصۡطَفٰى اَمَّا بَعۡدُ ناظرين ڪرام اڳيان عرض آهي ته حضرت صاحب قُدِّسَ سِرُّهٗ جي مسودن مان جيڪي مسودا مون ناچيز راقم الحروف کي ڪتابت ۽ طباعت لاءِ مليا هوا انهن مان هي آخرين مسودو يعني رسالو مخزن العلوم حصو علم حديث جو اوهان جي هٿن ۾ پيا نظرن هيٺ پهچي چڪو آهي. هن کان اڳ مخزن العلوم حصو علم طب جو ۽ مخزن العلوم حصو علم تصوف جو شايع ٿي چڪو آهي. مخزن العلوم حصو علم تعويذات جو راحة القلوب سان شامل ڪيو ويو آهي - باقي حصا يعني مخزن العلوم حصو علم ادب جو، حصو علم قرأت جو، حصو علم فقه جو ۽ ٻيا ٽي رسالا احسن الوسائل في تحقيق المسائل، حضرت صاحب قُدِّسَ سِرُّهٗ جي حياتي مبارڪ ۾ هن خادم سنڌ ن اجازت ۽ حڪم موجب لکي پنهنجي خرچ سان ڇپرايا هوا، هن وقت انهي سيني رسالن مان فقط رسالو مخزن العلوم حصو علم قرأت جو خلاص ٿي ويو آهي ۽ احسن الوسائل في تحقيق المسائل بخلاص ٿيڻ وارو آهي، باقي ڇپيل رسالا مون وٽ ڪافي انداز ۾ موجود آهن ــــــ مونکي حضرت صاحب قُدِّسَ سِرُّهٗ جي وصال بعد باقي رهيل رسالن جي لکڻ ۽ ڇپائڻ جو هر وقت فڪر رهندو هو، مگر طبيعت جي ناسازي ۽ تدريس جو شغل وغيره مانع هوا ڪي انهي ڪم ۾ دير ٿي هلندي پئي آئي - بفضله تعالىٰ حضرت صاحب قُدِّسَ سِرُّهٗ جي تصنيفات جي شائقين ڪرام جي غائبانه دعاگوئي جي برڪت سان، هن اهم ڪم، افضل ۽ اعلىٰ جي سرانجامي جو شرف هن ناچيز کي گناهن ۾ شرمسار کي حاصل ٿيو ۽ همت ۽ توفيق رفيق ٿي جنهن جي شڪر اندا ڪرڻ جي مونکي ڪا به طاقت نه آهي جو ڪما حقه شڪر ادا ڪيان سه

اگر بر رويد از تن صد زبانم ادائے شکر لطفش کے توانم

يعني جيڪڏهن بالفرض والمحال منهنجي جسم ما سون بالون پيدا ٿين ته به الله تعالىٰ جي انهي لطف ۽ ڪرم جي شڪر جي ادائگي نه ٿي سگهان

جاڻڻ گهرجي ته حضرت صاحب قُدِّسَ سِرُّهٗ پنهنجي وصال به بدر گاه ذي الجلال کان اٺين مهينو اڳ هن رسالي جو مسودو هن غلام جي حوالي ڪري فرمايو ته هن کي مطالعو ڪر، عصر ۽ مغرب در ميان غلام سنڌ حضور ۾ مطالعو ڪيو، جيڪي جايون سمجهه ۾ نه پئي آيون اُهي حضور مان دريافت پئي ڪيون ويون، جڏهن حديثون مطالعو ڪيم ته گهڻيون حديثون سڄيون لکيل نظر نه آيون بلڪ مختصر لکل احاديثن جا لکيل نظر آيا ۽ ڇا ڙي ۾ لفظ اَلۡخ "جو مخفف لفظ "اِلٰى آخِرِهٖ" جو آهي، جو گهڻو مصنف عبارت مختصر ڪرڻ لاءِ عربي عبارت پنيان يا حديث پنيان يا قرآن شريف جي آيت پنيان الخ لکندا آهن انهي جو مطلب هي هوندو آهي ته هي عبارت پڇاڙي تائين پڙهو، يا هي حديث پڇاڙي تائين پڙهو يا هي قرآن شريف جي آيت پڇاڙي

تائين پڙهو. مثلاً هن رسالي جي پهرين حديث اوهان ڏسندا ته حضرت صاحبن هيءُ ٽڪرو ذڪر فرمايو آهي مَنْ حَفِظَ عَلٰى اُمَّتِيْ اَرْبَعِيْنَ حَدِيْثًا الخ لفظ الخ جو مطلب آهي ته هي حديث سڄي نه آهي، حديث جو ٽڪرو آهي ڇاڪاڻ ته تائين حديث پڙهو، ان ڪري حضور ۾ عرض ڪيو ويو ته قبلہ سائين هن رسالي ۾ حديثون اختصار سان لکيل آهن، سڄيون حديثون لکجن ها ته پڙهندڙن کي وڌيڪ فائدو حاصل ٿئي ها، پاڻ فرمايائون ته مون هي حديثون مشڪواة شريف مان مختصر نقل ڪيون آهن، مونکي هن وقت فرصت نه آهي جو پيو پيرو رسالو ڏسي سڄيون حديثون نقل ڪيان. مون هرهڪ حديث لاءِ مشڪواة شريف جي صفحه جو نمبر لکي ڇڏيو آهي، پڙهندڙ مشڪواة شريف مان سڄي حديث ڏسي سگهي ٿو غلام عرض ڪيو ته جيڪڏهن اجازت هجي ته هر نمبروار حديث با ترجمه حاشيه ۾ سڄي لکي ڇڏجي ته پڙهندڙن کي آساني ۽ وڌيڪ فائدو حاصل ٿئي. پاڻ ناچيز جو اهو خيال ڏاڍو پسند فرمايائون ۽ رسالو غلام جي حوالي ڪيائون

در حقيقت صاحب علم حضرات کي ته فقط لفظ حديث جي ڏسڻ سان ئي ترجمو ۽ مطلب معلوم ٿي ويندو باقي عربي کان ناواقف حضرات جي سهولت خاطر اگر حاشيه ۾ سڄي حديث با ترجمه لکي وڃي ته ان لاءِ زياده باعثِ شوق ۽ لذت جو پيدا ٿيندو. ان ڪري مونکي اهو گهڻو شوق دامن گير هو ته هرهڪ نمبروار حديث جي مقابل ۾ حاشيه ۾ سڄي حديث با ترجمه لکان مگر منهنجي ڪمزوري، طبيعت جي ناسازي ۽ بي همتي مانع ٿي رهي. تان هڪ پيري جناب فضيلت مآب حافظ القرآن قاري عبدالرحمٰن صاحب مفتي دارالعلوم مجددية نعيمية سنڌ، هت مون وٽ ڪنهن ڪم سان ملڻ آيا، انهن سان انهي شوق جو اظهار ڪيم ۽ پنهنجي مجبوري جو بيان ڪيم، پاڻ منهنجي همت ۽ حوصله افزائي لاءِ تسلي ڏيئي چيائون ته مون هن وقت مشڪواة شريف شاگردن کي شروع ڪرائي آهي جنهن سبب منهنجي مطالعه ۾ آهي، اهو ڪم اوهان کي سرانجام ڪري ڏيندس. ٿوري عرصه ۾ سڀ حديثون ترجمه سميت نقل ڪري ڏنائون. خداوند تعاليٰ کين جزاءِ خير عطا فرمائي ۽ کين علم ۽ فضيلت ۾ زياده برڪت وارو ڪري.

هن وقت سنڌ ۾ نقل ڪيل حديثون با ترجمه بعينه پنهنجي ديرينه تمنا جي پوري ڪرڻ خاطر متن جي هر هڪ حديث جي مقابل ۾ حاشيه ۾ لکندس ۽ ڪن فارسي بيتن جو سنڌي ترجمو خواندہ حضرات جي فائدي لاءِ حاشيه ۾ لکندس. اميد ته ناظرين حضرات انهي منهنجي ادني محنت کي پسند فرمائيندا ۽ مون راقم آثم جي حق ۾ دعا گهرندا ته الله شانهٗ و سبحانهٗ و تعاليٰ مزيد ڪارخير جي توفيق ۽ همت عطا فرمائي خصوصًا مونکي پنهنجي والدين بزرگوار مرحوم جي تصنيفات جيڪي اڃا شايع نه ٿي آهن انهن جي لکڻ ۽ ڇپائڻ جي ڪامل توفيق عطا فرمائي آمين آمين. رَحِمَ اللّٰهُ عَبْدًا قَالَ آمِيْنًا

بقلم احقر نور احمد عفي عنه حال مقيم ڪراچي

مخزن العلوم

حصو

علم حديث جو

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ وَاٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ اَجْمَعِيْنَ.

علم حديث:- معلوم هجي ته محدثن جي اصطلاح ۾ آنحضرت عليه الصلوٰة والسلام جي قول ۽ فعل کي حديث چوندا آهن ۽ سند ۽ تقرير کي به حديث چوندا آهن - تقرير جو معنيٰ ته ڪو شخص ڪو ڪم آنحضرت صلّي الله عليه وسلّم جي حضور ۾ ڪري آنحضرت صلّي الله عليه وسلم هن تي انڪار نه ڪن ۽ منع به نه ڪن ته ان کي تقريري حديث چئبو آهي ته حديث جا قسم ٿيا ٽي قولي - فعلي - تقريري ۽ روايت جي اعتبار سان حديثن جا قسم گهڻا آهن جن مان به ٽي مشهور قسم هتي ذڪر ڪريون ٿا - اوّل ۽ اعليٰ قسم حديث متواتر آهي -

متواتر:- حديث اها آهي جا هر هڪ طبقه ۾ يعني اصحابن جي طبقه ۽ تابعين ۽ تبع تابعين جي طبقه ۾ ايترن گهڻن راوين کان روايت ڪيل هجي ۽ سڀئي راوي هن جا ثقه عادل ۽ قوي هجن جن ۾ ڪذب جو احتمال نه هجي ۽ حق اليقين حاصل ٿئي ته اها حديث متواتر آهي -

حديث مشهور:- جنهن جا راوي هڪڙي کان زياده هجن مگر حد تواتر جي کي پهتل نه هجن مثلاً به ٽي هجن چار پنج هجن مگر حد تواتر کي پهتل نه هجن

اسناد جا به قسم آهن

متصل ۽ منقطع - **متصل** اها حديث آهي جنهن جي راوين جو سلسلو آنحضرت صلي الله عليه وسلم تائين سمورو ڳنڍيل هجي ۽ نالو بنالو راوي سڀ مذڪور هجن

منقطع:- اها سند آهي جنهن جي وچ مان هڪ يا به راوي مذڪور نه هجن مثلاً تابعي چوي[1] قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَا ۽ اصحابي مذڪور نه هجي يا سڀ راوي مذڪور نه هجن جيئن ڪو مُحَدِّثُ پنهنجي ڪتاب ۾ چوي قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صلي الله عليه وَسَلَّمَ كَذَا ۽ پوءِ منقطع جا محدثن جي اصطلاح ۾ ٽي قسم آهن، هڪڙو معلق آهي جنهن ۾ اوّل اسناد جو اصحابي مذڪور نه هجي، ٻيو قسم مُرْسَلْ آهي جنهن ۾ آخر اسناد جو مذڪور

---

[1] يعني مثلاً تابعي چوي فرمايو رسول الله صلي الله عليه وسلم هن طرح

نه هجي مثلاً محدث پنهنجي استاد جو نالو نه وٺي فقط تابعي يا تبع تابعي جو حوالو ڏئي - ٻيون قسم مُدَلَّسْ آهي يعني پنهنجن شيخن جو نالو نه وٺي بلڪ مٿين راوين جي نالي حديث ٻڌائي جيئن سمجهڻ ۾ اچي ته هن خود اها حديث هن کان ٻڌي آهي ۽ چوي عَنْ فُلَانٍ يا قَالَ فُلَانٌ ۽ اهو فعل تدليس جو گهڻن محدثن وٽ ناجائز آهي -

حديث ضعيف :- اها آهي جنهن ۾ شرائط حَسَنْ ۽ صحيح جا نه هجن -

حديث غريب :- اها آهي جنهن جو راوي هڪڙو هجي اگرچه سند صحيح هجي ممکن آهي ته حديث صحيح به هجي غريب هجي، جيئن مصنف ترمذي جو چوڻ آهي هٰذَا حَدِيْثٌ حَسَنٌ صَحِيْحٌ غَرِيْبٌ -

صَحيح اها حديث آهي جنهن جا راوي مشهور، معروف، صاحبِ حفظ ۽ تقويٰ ۽ ضبط ۽ عدالت جا هجن ۽ نقل متصل اسناد سان ثابت هجي پوءِ جيڪڏهن انهن جا راوي ايترا گهڻا هجن جو هنن جو ڪوڙ ٺهڻ عادةً ناممڪن هجي ۽ انهي سان عالم کي علم اليقين حاصل ٿئي ته اهڙي حديث کي **متواتر** چئبو - ۽ جيڪڏهن ڪثرت روايت جي انهي حد کي پهتل نه هجي مگر متعدد روايتن کان مروي هجي ته ان کي **مشهور حديث** چئبو آهي ۽ جيڪڏهن راوين ۾ ضبط ۽ عدالت جا شرائط سڀئي يا بعضي ڪامل نه هجن ته انکي **ضعيف حديث** چئبو آهي -

پوءِ حديث صحيح ۽ حسن ۽ ضعيف جا قسم به گهڻا آهن مثلاً حسن لِذَاتِهٖ ۽ حسن لغيره ۽ ضعيف حديث به تعدد راوين جي ڪري طاقت وٺي ٿي ۽ حسن جي درجي کي پهچي ٿي قابل سند واستدلال ٿئي ٿي مگر جيڪڏهن اِها حديث صحيح جي مخالف هوندي ته پوءِ قابل سند و استدلال جي نه هوندي - وڌيڪ تفصيل انهن قسمن جو اصول حديث جي ڪتابن ۾ ڏسو -

حديثن جا ڪتاب

اسان ماڻهن لاءِ آنحضرت عليه الصلواة والسلام جي قول ۽ فعل معلوم ڪرڻ لاءِ ڪتاب کان سواءِ هاڻي ٻيو ذريعو ڪونه آهي - راوين جا احوال هنن جي علم، عدالت، تقويٰ ۽ ديانت جو اندازو اسين معلوم ڪري نٿا سگهون، جو اهي گذري جهان ڇڏي ويا - اصحاب سڀ گو را ته روايت ۾ سڀئي ثقه عادل هوا مگر ته هن به هنن جي علم فهم، اجتهاد ۽ فقاهت ۾ ضرور فرق هو -

حضور اقدس جي حياتي ۾ سوين هزارين ماڻهو ملڪن ملڪن جا قبيلن قبيلن جا اچي اسلام سان مشرف ٿيندا هوا ۽ اصحابن جي جماعت ۾ شمار ٿي چڪندا هوا، مگر ڌهين پاڻ خيال ڪريو ته اهو شخص جو فقط هڪ دفعي حضور عليه الصلوٰة والسلام جي زيارت سان مشرف ٿيو

تنهن جي حديث ۽ روايت حضرت عمر ۽ حضرت علي شاهه سان برابر نٿي سگهي جن ساري حياتي حضرت جن جي صحبت ۽ خدمت ۾ گذاري ۽ چڱي طرح رموز شريعت ۽ احڪام اسلام کان واقف ٿي رهيا هوا اهڙي طرح تابعين ۽ تبع تابعين ۾ وري هي فرق زياده نمايان ٿيو. اڳوڻن محدثن ۽ مصنفن کي ته ترتيب زماني جي ڪري اهڙو موقعو مليو هو جو چشم ديد احوال هر هڪ راوي جو معلوم ڪري سگهن ها، اسانجي واسطي ممڪن نه آهي، هاڻي اسانجو اعتماد ۽ اعتقاد فقط محدثن جي ڪتابن تي آهي انهن جيڪا تحقيقات ڪري فيصلو ڪيو آهي سوئي اسان کي مڃڻو آهي سو معلوم ڪرڻ گهرجي ته محدثن جي لکيل ڪتابن جا ڪي درجا آهن.

اوّل درجي ۾ ٽي ڪتاب آهن صحيح بخاري، صحيح مسلم ۽ موطا مالڪ انهن ڪتابن جا مصنف پاڻ به وڏا محدث ثقه عالم ۽ عادل هوا. دنيا ۾ مشهور معروف هوا ۽ پنهنجي ڪتابن ۾ به خاص صحيح حديثن جو پاڻ تي لازم ڪيو هوائون. امام بخاري فرمايو آهي ته مون لک حديثن مان انتخاب ڪري هي ڪتاب ناهيو آهي جنهن ۾ فقط مڪررات سميت ست هزار حديثون آهن ۽ فربري شاگرد امام بخاريؒ جو چوڻ آهي ته نوي هزار شاگردن امام بخاري جي حياتي ۾ هي ڪتاب پڙهيو بڻ وٽ ۽ روايت ڪيو آهي.

ٻئي درجي ۾ باقي صحاح سته آهن صحيح ابوداؤد، صحيح ترمذي، صحيح ابن ماجه صحيح نسائي، جن جا مصنف به مشهور معروف هُوا ۽ پنهنجن ڪتابن ۾ التزام صحيح حديثن جو ڪيو آهي. ۽ سڀئي ڪتاب به دنيا ۾ مشهور ٿي ويا تمام خراسان عربستان، شام، روم ۽ هندستان ۾ موجود آهن ۽ بعضي محدثن مسند امام احمد بن حنبل کي هن درجي ۾ صحاح سته سان شامل ڪيو آهي. صحاح سته ۾ اگرچه ڪي حديثون ضعيف به آهن مگر اڪثر صحيح آهن ۽ لِلْاَڪْثَرِ حُڪْمُ الْڪُلِّ جي قاعدي موجب هنن کي صحاح چئجي ٿو.

ٽيون درجو آهي ٻين ڪتابن جو، جي بي شمار آهن انهن ڪتابن جي شهرت ۽ مصنفن جو التزام صحت ۽ مقبوليت صحاح سته جي درجي کي پهتل نه آهي ۽ تن حديثون صحيح، حسن ۽ ضعيف هنن ۾ ٽيئي ٽيون بلڪ ڪي موضاعات به انهن ۾ آهن، انهن ڪتابن ۽ مصنفن جا نالا لکڻ ضروري نه آهن جو ته اهي ڪتاب هن ملڪ ۾ اڪثر ناياب آهن فقط اَلحِصْنُ الحَصِيْنُ ۾ مشڪواة شريف ۾ انهن جا نالا وچٽ ۾ اچن ٿا بعضي مشهور نالا هتي لکجن ٿا. (١) تصانيف حاڪم (٢) ڪتاب اَلڪَامِلِ لِاِبْنِ عَدِيّ (٣) تصانيف ابن مردويه (٤) تصانيف خطيب بغدادي (٥) تصانيف ابن شاهين (٦) تصانيف ابن جرير طبري (٧) تصانيف ابي نعيم (٨) تصانيف جوزقاني

(٩) فردوس ديلمي (١٠) احياء العلوم امام غزالي (١١) تصانيف امام سيوطي

اسماءِ ڪتب حديث

صحاح سته:- جن محدثن صحيح حديثون چونڊي ڪتابن ۾ جمع ڪري لکيون آهن انهن کي صحاح چئبو آهي جيئن صحيح بخاري صحيح مسلم

جامع:- محدثن جي اصطلاح ۾ جامع ان ڪتاب کي چئبو آهي جنهن ۾ هر قسم علمن جون حديثون جمع ڪيون هجن يعني تفسير، فقه، علم اسماء وصفات وعقائد، احاديث فتن احاديث مناقب ومثالب وغيرها وغيره - انهيءَ سبب ڪري صحيح بخاري ۽ صحيح ترمذي کي جامع چون ٿا ۽ صحيح مسلم کي جامع نٿا چون جو انهي ۾ تفسير ۽ قراءت جي متعلق حديثون ڪونه آهن

مسانيد:- جمع مسند جو آهي محدثن جي اصطلاح ۾ مسند انهي ڪتاب کي چئبو آهي جنهن ۾ اسنادون بترتيب صحابه مذڪور هجن يا بترتيب حروف تهجي يا بترتيب شرف نسب و تقديم وتاخير اسلامي مثلاً حضرت ابوبڪر صديق، يا سيدنا علي جون روايتون پهرين ڪان مقدم ذڪر ڪجن

معجم:- جو جمع معاجم آهي، معجم انهن ڪتابن کي چوندا آهن جو اصحاب ڪرام يا پنهنجن مشائخ جي نالن سان بترتيب حروف تهجي حديثون لکيون وڃن اهو نهو نو متقدمين ۾ رائج هو - معاجم ثلاثه امام طبراني انهي باب ۾ مشهور ومعروف ڪتاب آهن -

اجزا:- جمع جزو جو آهي يعني ڪنهن جزوي مسئله تي ڪتاب لکجي - پوئين زماني ۾ هن کي رسالا چوندا آهن جيئن امام سيوطي ڪثرت رسائل ۾ بي نظير آهي هڪ هڪ مسئله تي سندس گهڻا رسالا تاليف ڪيل آهن، مثلاً ايمان اَبُوَىْ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰه تعالىٰ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تي سندس ڇهه رسالا تصنيف ٿيل آهن ۽ هندستان ۾ مولوي عبدالحي لکنوي ۽ سنڌ ۾ مخدوم محمد هاشم ٺٽوي جا رسالا بي شمار آهن -

اربعينات:- جمع اربعين جو آهي، يعني ڪنهن موضوع تي چاليهه چاليهه حديثون ڪٺيون ڪرڻ ڪري جنهن واسطي حديث شريف ۾ بشارت شفاعت جي آئي آهي تنهنڪري محدثن ۽ عالمن اربعينات گهڻا لکيا آهن جن مان اربعين امام نووي، اربعين جزري، اربعين ابن حجر مڪي وعسقلاني، اربعين سيوطي، اربعين غزالي ۽ ٻيا جن جو تعداد ڪشف الظنون ستر کان اربعينات جو مفصل لکيل آهي؛

تاريخ تدوين حديث

ڄاڻڻ گهرجي ته علم حديث جو لکڻ پهرين صدي جي آخر ۾ امير المؤمنين عمر عادل خامس الخلفاء بني اميه جي وقت ۾ سنه ٩٢ هجري کان شروع ٿيو آهي. ابتدا پهرين صدي ۾ ته صحابه ڪرام موجود هواءِ ڪُبّار تابعين موجود هواءِ پاڻ ڏاڍا اصل حافظ قرآن ۽ حديثن جا هوا انهنکي نقل ڪرڻ جي ضرورت ڪانه هئي بلڪ ڪن سببن ڪري نقل ڪرڻ پسند ڪونه ڪندا هوا. پوءِ جڏهن ضرورت پيدا ٿي ۽ اسلام دور دراز ملڪن ۾ پکڙجي ويو غير ملڪي ۽ غير مذهب وارن جو عربن سان اختلاط پيدا ٿيو اصل راوي اصحاب سڀ گذاري ويا تڏهن ضرورت پيدا ٿي ۽ حديثن جو ۽ قرآن شريف جي قلمبند ڪرڻ جي ضرورت پيش آئي. جوته آهن ضرورت ايجاد جي ماءُ آهي. پوءِ قرآن شريف ٻه ڳڻ ڪري لکيو ويو ۽ حديثون ٻه ڳڻ ڪري لکيون ويون ۽ نقل ڪيون ويون. اصحابن سڀني جڏهن پاڻ رسول الله صلى الله تعالى کي ڏٺو هو ۽ پنهنجن ڪنن سان حڪم احڪام ٻڌا هوا تڏهن وچ ۾ ڪو واسطو ڪونه هو پوءِ اهي جو لکن ۽ پين کان جو نقل ڪن. جو ٿي سچ روشن پيو آهي ته پوءِ لڏنين ۽ ٻڌين ٻارڻ جو ضرور ڪهڙو.

هن وقت ۾ هڪڙو نئون طائفو پيدا ٿيو آهي جو پاڻ کي ”اهل قرآن“ سڏائين ٿا انهن جو چوڻ آهي ته حديثن جا ڪتاب اصحابن سڀني کان سؤ سال پوءِ محدثن لکيا آهن انهن تي اعتبار ڪونه آهي، ممڪن آهي ته انهن غلطيون ڪيون هجن جيڪڏهن انهن وٽ اهيا ت شبهن کي ۽ نبوته پوءِ قرآن شريف تي به اهي شبها وارد ٿيندا فَمَا هُوَ جَوَابُكُمْ فَهُوَ جَوَابُنَا

مونکي عجب آهي ته علم ۽ عقل وارا ماڻهو اهڙا اعتراض ڇو ٿا پيدا ڪن. جڏهن انهي وقت ۾ اهو سوال ئي پيدا ڪونه ٿيو هو پوءِ قبل از وقت اهو ڪم ڇو ڪجي جنهن جو اجا وقت ئي ڪونه آيو آهي. ماني تڏهن کائجي جڏهن اڃو وقت اچي ۽ بيمار جو علاج تڏهن ڪبو جڏهن بيماري پيدا ٿئي. اجا بيمار ٿيو ئي نه آهي ته اڳي انکي جلاب ڏجن. سيرون جون ۽ اڳ پيش ڪرڻ جي اهو خلاف عقل ونقل جي آهي آب نديده موزه کشيده جي مثال آهي.

مسئله:- ضعيف حديث تي احڪام شريعت جا يعني حلال يا حرام، جائز يا ناجائز هجڻ تي فتوىٰ يا عمل ڪونه ڪبو تنهنڪري فقه جي مسئلن ۾ امامن ۽ مجتهدن روايت جي صحيح هجڻ تي نور گهڻو پريو آهي ۽ راوين جي تحقيقات تي ڪوشش گهڻي ڪئي آهي، باقي فضائل اعمال فضائل

اشخاص، تاريخي ڳالهيون، سيرت ۽ مغازي ۾ ضعيف حديث تي به عمل ڪرڻ جائز آهي بشرطيڪ صحيح حديث سان مخالف نه هجي تنهن ڪري انجي روايت ۾ تشدد نه ڪيو اٿن ۽ پنهنجن ڪتابن ۾ عام روايتون ضعيف هجن يا صحيح سڀ مذڪور ڪيو اٿن

چهل حديث

تحقيقات

ته هي حديثون مون ڪتاب مشڪات شريف مان نقل ڪيون آهن اوهانکي وڌيڪ اڳي ۽ تفسير انهن جو مشڪواة شريف جي شرحن ۾ ڏسڻ گهرجي، جهڙوڪ شرح مشڪات فارسي شيخ عبدالحق جو يا ڪتاب مرقات شرح مشڪات شيخ علي قاري جو. اسان ته اختصار ڪري فقط ترجمي تي اڪتفا ڪئي آهي.

(حديثن ياد ڪرڻ جو ثواب)

(١) مَنْ حَفِظَ عَلٰى اُمَّتِيْ اَرْبَعِيْنَ حَدِيْثًا الخ (الى آخره) ص ٣٦ ؎١

ته پاڪ سڳورن عليه الصلوٰة والسلام جن فرمايو آهي ته جنهن چاليهه حديثون ياد ڪري دين جي باري ۾ منهنجي اُمّت کي پهچائيندو ته خدا تعاليٰ انکي دين جي عالمن مان ڪري اٿاريندو، ۽ آئون قيامت جي ڏينهن ان لاءِ شافع ۽ شاهد ٿيندس.

ته ڏسو ته پاڻ ڪيڏي نه وڏي بشارت ان لاءِ مليل آهي اوهان به ان تي عمل ڪريو ۽ بشارت جا حقدار ٿيو ۽ عالمن لکيو آهي ته ياد ڪرڻ جي معنيٰ آهي تبليغ ڪرڻ ۽ مطلب ٻڌائڻ ڪنهن به نموني سان ڪري ته اهو هن بشارت ۾ داخل آهي.

؎١ عَنْ اَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ سُئِلَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَاحَدُّ الْعِلْمِ الَّذِيْ اِذَا بَلَغَهُ الرَّجُلُ كَانَ فَقِيْهًا فَقَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ حَفِظَ عَلٰى اُمَّتِيْ اَرْبَعِيْنَ حَدِيْثًا فِيْ اَمْرِ دِيْنِهَا بَعَثَهُ اللّٰهُ فَقِيْهًا وَكُنْتُ لَهٗ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شَافِعًا وَّشَهِيْدًا.

ترجمو:- حضرت ابودرداء کان روايت آهي، جنهن چيو ته حضور عليه الصلوٰة وَالسَّلامُ کان پڇيو ويو ته علم جي اهڙي حد ڪا جنهن تائين پهچڻ سان ماڻهو فقيه ليکجي، حضور عليه السلام فرمايو ته جنهن شخص منهنجي اُمت لاءِ دين بابت چاليهه حديثون ياد ڪيون اهو قيامت جي ڏينهن فقيهن مان ڪري اٿاريو ويندو ۽ آئون ان لاءِ شافع ۽ شاهد هوندس.

نيڪ نيت ڪرڻ جي فضيلت

(٢) إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ الخ ص١١ [1]

هي حديث شريف تمام مشهور صحيح متواتر آهي اڪثر محدثن پنهنجن ڪتابن ۾ اول اول اها حديث لکندا آهن ۽ چيو اٿن، هي حديث نصف احڪام اسلامي جامع ۽ شامل آهي.

ف:- هن وقت جيڪو مشڪواة شريف اسان جي هٿ ۾ آهي سو مطبع مجتبائي دهلي جو ڇاپيو آهي هر هڪ حديث تي جيڪو انگ لکيل آهي سو ان ڇاپي جو صفحه آهي ته ڪتاب مان حديث شريف جلد اوهان کي هٿ اچي ۽ زياده تحقيقات شرحن مان ڪري سگهو.

هن حديث تي عمل ڪرڻ سان اوهين پنهنجا سمورا ڪم روزمره زندگاني جا جيڪي ڪريو ٿا ۽ انهن کي دنيا جا ڪم ڪري سمجهو ٿا سي سينگار جي دين جا ٿي ويندا ۽ اوهان جي اعمال نامه ۾ لکيا ويندا انهن تي اوهان کي ثواب ملندو جهڙي طرح بين عبادتن ۽ وظيفن جو اوهان کي ثواب ملندو بلڪ ان کان به زياده اوهانجو کائڻ پيئڻ، سمهڻ، اٿڻ، هلڻ، چلڻ، ڏندو، واپار، نوڪري ۽ زميداري سڀ خير جا ڪم ۽ ثواب جا ڪم ٿي پوندا. اهڙو ڪو مزو پيو. ڪم به اهي ساڳيا ڪبا ۽ ثواب به ملي ۽ آخرت جو گهر به اوهانجو آباد ٿئي. فقط نيت نيڪ ڪرڻ سان نه اوهانجو خرچ ٿئي ٿو نه اوهان کي محنت ڪرڻي ٿئي ٿي مفت جو ثواب حاصل ٿئي ٿو.

[2] مثنوي شريف ۾ چوي ٿو- چيست دنيا از خدا غافل بودن ؛ ني قماش و نقره و فرزند و زن [3]

[4] نيت سڌارڻ لاءِ ڪي مثال اوهان کي ٻڌايان ٿو ته اها ڳالهه چڱي طرح اوهانجي مغز ۾ ذهن نشين ٿئي ۽ ان نموني سان پاڻ کي هلايو.

[5] مثنوي شريف ۾ نقل آهي ته هڪڙو امير بخارا ۾ هو تنهن هڪڙو عاليشان مڪان

---

[1] (٢) عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّمَا الْاَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَاِنَّمَا لِامْرِئٍ مَّا نَوٰى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهٗ اِلَى اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ فَهِجْرَتُهٗ اِلَى اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهٗ اِلٰى دُنْيَا يُصِيْبُهَا اَوِ امْرَاَةٍ يَتَزَوَّجُهَا فَهِجْرَتُهٗ اِلٰى مَا هَاجَرَ اِلَيْهِ- متفق عليه

ترجمو:- حضرت عمر بن خطاب رضي الله عنه کان روايت آهي، جنهن چيو، حضور عليه الصلوٰة والسلام فرمايو ته عملن جو دارومدار نيتن تي آهي ۽ هر فرد کي سندس نيت آهر حاصلات ٿيندي پوءِ جنهن ماڻهو الله تعاليٰ ۽ حضور عليه السلام جي رضا لاءِ هجرت ڪئي ته اها هجرت الله تعاليٰ ۽ حضور عليه السلام جي لاءِ هجرت ڄڻبي ۽ جنهن ماڻهو دنيا حاصل ڪرڻ لاءِ يا زال پرڻڻ لاءِ هجرت ڪئي ته هجرت ان لاءِ لکبي.

[6] ياد رهي ته اهو ارشاد حضور عليه السلام مڪ پاڪ کان هجرت ڪرڻ وقت ان شخص لاءِ فرمايو هو جنهن ام قيس سان شادي ڪرڻ لاءِ هجرت ڪئي هئي. [7] دنيا ڇا آهي ؟ دنيا آهي خدا کان غافل هجڻ

بنگلو ٺهرايو - افتتاح جي ڏينهن پنهنجن دوستن آشنائن کي دعوت ڏئي گهرايائين ۽ هڪڙو بزرگ شخص خاص طور تنهن کي بدعا جي واسطي گهرايائين ۽ بنگلو گهمايائين - بزرگ صاحب پڇيو هي ڪٽڪيون ڇا جي واسطي آهن؟ چيائين، هن مان سج جي روشني ايندي ۽ مڪان ۾ اونداهي ڪانه ٿيندي - چيائين اهو برابر آهي، پر تون چئو ته سج جي پاڇولي سان مونکي نماز جو ٽائيم معلوم ٿئي - وري چيائين ته هن پاسي دريون ڇا جي واسطي آهن، چيائين هن مان هوا جي آمد رفت ٿيندي ته مڪان هوادار ٿيندو- چيائين، اهو برابر آهي پر تون ان نيت سان رک ته هن پاسي مسجد آهي بانگ جو آواز مونکي پهچي - هوا ۽ روشني ته هونئن به ايندي هيئن به ايندي پر توکي نيت جو ثواب به ملندو -

هڪڙي عربي ڪتاب ۾ نقل ڏنو آهيم، ته بني اسرائيل جي زماني ۾ ملڪ شام ۾ هڪڙي دفعي قحط سالي ٿي تمام سخت ڏڪار ٿيو ماڻهن کي کائڻ لاءِ اَنُ نه پيو ملي انهن مان هڪڙو شخص صبح جو سوير شهر کان باهر صحرا ڏي نڪتو واٽ ڏي ڏٺائين ته واري جا ڍڳ ڏٺائين هڪڙي دڙي تي چڙهي چيائين خدايا هي دڙو واري جو هجي ها ته ڪر آئون سمورو راهِ خدا ۾ صرف ڪريان ها ۽ مسڪينن فقيرن کي کارايان ها، ان وقت جي نبيءَ تي وحي آيو ته توکي خدا تعالى اهڙو واجر ڏنو جهڙو سچ پچ اهڙو اَنُ خيرات ڪرين ها-

حديث شريف ۾ آيو آهي، نِيَّتُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِّنْ عَمَلِهِ، مؤمن جي نيڪ نيت انهي جي عمل ڪرڻ کان به بهتر آهي جو ته انسان جهڙي گنهگار جي عمل ڪرڻ ۾ ڪيترا عيب ۽ نقصان ۽ گناهه شامل ٿين ٿا مگر چڱي نيت انهن عيبن ۽ نقصانن کان پاڪ آهي-

ٻيو مثال ٻڌو ڀلا هيئن گرمي جي موسم ۾ هوا بدلائڻ لاءِ ڪوئٽه اچو ٿا پر نيت اها ڪريو ته فلاڻو دوست ۽ آشنا اسانجو اسپتال ۾ بيمار آهي اسين انجي عيادت لاءِ وڃون ٿا يا ڪو مولوي صاحب عالم يا ڪو پير صاحب نيڪ شخص ڪوئٽه ۾ آهي تنهنجي ملاقات ڪري ڪو علمي فائدو يا فيض حاصل ڪنداسين ته اهو ڪوئٽه وڃڻ اوهانجو پڻ ثواب ٿيندو ۽ جيڪو خرچ اوهان جو ٽڪيٽ وغيره جو ٿيندو سو جڻ ته اوهان جو خير خيرات ۾ صرف ٿيو-

مَسئله:- نيت ته رواجي ڪمن، مباحات ۾ ڏاڍو سٺو ڏو اثر ڪري ٿي خاڪ مان سون ٺاهي ٿي پر محرمات شرعي کي حلال ڪري نٿي سگهي- جو ته خدا تعالى جي حڪمن جي برخلاف انسان جو خيال ۽ قصد يا نيت ڪم ڪري نٿي سگهي-

ٻيائي صاحبان:- آئون نه مفلسي آهيان نه ڪيميا گر نه ڪيميا جا نسخا جاڻندو

(آيل آڳين صفحي تان) گهر جو سامان ۽ چاندي ۽ فرزند ۽ مال دنيا نه آهي ١٢

نه پڙهندا ته پڙهندي اوهانکي اهڙو ڪيميا جو نسخو ٻڌايان ٿو جو اوهان جا روح ڪمزور ٿي مرده زندگي جي هل چل اوهانجي سڀ ٿري عبادتون ٿين ۽ اوهان کي اهڙن ئي ثواب ملي. هُجَڻُ ڪم دنيا جا مگر ٻڌجي وڃن دين جا. گويا مٽي مان سون ٺهجي وڃي ۽ قلعي مان شمس وقمر پيدا ٿيو وڃي اها آهي معنيٰ ڪيميا جي.

اڄ تاريخ ٢٦ جمادي الاولٰي ١٣٨٦ھ صبح جو هن حديث جو ترجمو لکي رهيو هوس ته اوچتو صوفي محمد سردار قصوري تاجر چرم ملاقات لاءِ آيو ان سان مرحبائي ۽ ملاقاتي گفتگو کان پوءِ گذاريو ويو، سندس صوفيانه ۽ صالحانه گفتگو سان دل خوش ٿي پوءِ گهر وڃي رات کري سمهي رهيس خواب ۾ ڏٺم ته هڪڙو واڇو چيني جو پيالو کير سان ڀريو رکيو آهي ۽ چوٽ ۾ اچي ٿو ته هي کير تنهنجي واسطي رکيو آهي آئون ڏاڍو خوش ٿيس ۽ هن جي تعبير ۾ متفڪر ٿيس يڪدم خيال آيو ته هو حديث جي برڪت آهي ۽ هن جي مقبوليت جي علامت آهي ڇاڪاڻ ته حضور جن کي معراج جي رات کير جو پيالو پيارو ويو.

وضو ڪرڻ جو ثواب

(٣) مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوْءَ خَرَجَتْ خَطَايَاهُ مِنْ جَسَدِهٖ حَتّٰى تَخْرُجَ مِنْ تَحْتِ اَظْفَارِهٖ ص ٣٨ ^له^

حضور جن عليه الصلوٰة والسلام فرمايو آهي، جيڪو شخص وضو ڪندو ۽ چڱيءَ طرح ان جا آداب ۽ سنتون بجاءِ آڻيندو ته انجي سڄي بدن جا گناه ڇڻي ويندا حتيٰ ڪ ننهن جي هيٺان گناه به نڪري ويندا ۽ اهو شخص گناهن کان پاڪ ۽ صاف ٿي ويندو.

ڏندڻ ڪرڻ جو ثواب

(٤) اَلسِّوَاكُ مُطَهِّرَةٌ لِّلْفَمِ وَمَرْضَاةٌ لِّلرَّبِّ ص ٤٤ ^٢^

پاڪ سڳورن اَللّٰهُمَّ صل وسلم عليه فرمايو آهي ته ڏندڻ ڪرڻ پاڪ ڪندڙ آهي وات کي ڪنا بدبوءِ ۽ بدرنگيءَ جي ۽ راضي ڪندڙ آهي الله تعاليٰ کي.

پاڙو:- ڏندڻ ڪرڻ لاءِ فائدا ۽ فضيلتون ۽ ثواب جون ايتريون حديثون آيون آهن جي بيحد ۽ بيحساب آهن هڪڙي سولي ڪم سان اوهانکي رضامندي الله تعاليٰ جو حاصل ٿئي ٿو ته هن کان وڌيڪ ٻيو ڇا تا گهرو، اوهين پاڻ به ان تي عمل ڪريو ۽ ٻئي کي به امر ڪيو ته هر طرح اوهانکي جسماني ۽ روحاني فائدا حاصل ٿين

له هي حديث شريف متفق عليه آهي هي ترجمو سميت لکيل آهي - مشڪواة شريف ۾ شروعات حديث جي هن طرح آهي - عَنْ عُثْمَانَ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ تَوَضَّأَ الخ

٢ه هي به سڄي حديث ترجمه سميت لکيل آهي - عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلسِّوَاكُ رواه البخاري وغيره

حديث شريف ۾ آيو آهي ته جيڪڏهن مونکي پنهنجي اُمّت تي تڪليف ڏيڻ جو خيال نه هجي ها ته جيڪر ڏندڻ ڪرڻ هنن تي فرض ڪريان ها.

مسجد تعمير ڪرڻ جو ثواب

(٥) مَنْ بَنٰى لِلّٰهِ مَسْجِدًا بَنَى اللّٰهُ لَهٗ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ ص٦٨ له

حديث شريف ۾ آيو آهي، جيڪو بناڪندو مسجد واسطي خدا تعاليٰ جي اگرچه اهانئين ۾ ڪچي هجي خدا تعاليٰ ان جي واسطي گهر بهشت ۾ ٺاهيندو ۽ جو بين گهرن کان شرف ۾ اعليٰ ۽ ارفع هوندو. ٻي حديث شريف ۾ آيو آهي اگرچه اها مسجد ننڍڙي مثل آکيري پکيءَ جي هجي.

ٻئي مسلمان سان مدد ڪرڻ جو ثواب

(٦) وَاللّٰهُ فِيْ عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِيْ عَوْنِ اَخِيْهِ الخ ص٣٢ ٢ه

ڪيڏي نه وڏي بشارت مليل آهي جيڪو پنهنجي ڀاءُ مسلمان جي مدد ڪندو خدا تعاليٰ ان جي مدد ڪندو. خدا تعاليٰ جنهنجو مددگار ٿئي ته پوءِ باقي هن کي ڇا کپي؟ سڄو جهان اوهان جو دشمن هجي مگر اوهان جو مددگار الله تعاليٰ هجي ته اوهانکي ڪهڙي پرواهه آهي.

ٻئي مسلمان سان سهولت ڪرڻ جو ثواب

(٧) وَمَنْ يَسَّرَ عَلٰى مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللّٰهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ الخ ص٣٢

جيڪو ڪنهن عاجز تنگدست تي سهولت ڪندو، قرض ڇڏڻ سان يا مهلت ڏيڻ سان يا ڪنهن ٻئي طريقه سان هن کي آساني ڪرڻ سان ته خدا تعاليٰ هن جا مشڪل منجهه دنيا جي ۽ منجهه آخرت جي آسان ڪندو.

له هي حديث شريف متفق عليه آهي سڀني ترجمه سبب ڏکئي ڪئي حديث شريف جي شروعات هن طرح آهي عَنْ عُثْمَانَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ بَنٰى لِلّٰهِ الخ

٢ه نمبر ڇهون ۽ ستون هڪ ئي حديث جا ٽڪرا آهن جن کي شاهد ناقل ٻه الڳ حديثون ڪري لکيو آهن جنهن سبب حديثن جو تعداد ڇاليهن کان وڌيڪ نظر اچي ٿو. اها حديث هن ريت آهي. عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ نَفَّسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِّنْ كُرَبِ الدُّنْيَا نَفَّسَ اللّٰهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِّنْ كُرَبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَمَنْ يَسَّرَ عَلٰى مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللّٰهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاللّٰهُ فِيْ عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِيْ عَوْنِ اَخِيْهِ وَمَنْ سَلَكَ طَرِيْقًا يَلْتَمِسُ فِيْهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللّٰهُ لَهٗ بِهٖ طَرِيْقًا اِلَى الْجَنَّةِ وَمَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فِيْ بَيْتٍ مِّنْ بُيُوْتِ اللّٰهِ يَتْلُوْنَ كِتَابَ اللّٰهِ وَيَتَدَارَسُوْنَهٗ بَيْنَهُمْ اِلَّا نَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِيْنَةُ وَغَشِيَتْهُمُ الرَّحْمَةُ وَحَفَّتْهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَذَكَرَهُمُ اللّٰهُ فِيْمَنْ عِنْدَهٗ وَمَنْ بَطَّاَ بِهٖ عَمَلُهٗ لَمْ يُسْرِعْ بِهٖ نَسَبُهٗ رواه مسلم

ناتوانی بجہاں حاجت محتاج برآر   بدمے یا درمے یا قدمے یا قلمے   لله

درود شريف پڙهڻ جو ثواب

(٨) مَنْ صَلّٰى عَلَيَّ صَلٰوةً وَّاحِدَةً صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ عَشْرَ صَلَوَاتٍ الخ ص ٨٦ ٿه

پاڻ سڳورن عليه الصلوٰة والسلام فرمايو آهي جيڪو شخص مون تي هڪ ڀيرو صلوٰة پڙهندو خدا تعالىٰ ان تي ڏهه رحمتون موڪليندو ۽ ڏهه ڀيرا ميٽيندو ۽ ڏهه گناهه ۽ اڄا ۽ بلند ڪندو ڏهه درجا ان جا. صلوٰة سڳوري جي فضيلت ۽ ٻڌائي ۾ ايتريون حديثون آيون آهن جن جو سمورو بيان آئون هت ڪري نٿو سگهان فقط ٻه حديثون هتي ٻڌايان ٿو. حديث شريف ۾ آيو آهي ته هڪڙي ڏينهن پاڻ سڳورا ٻاهر تشريف فرما ٿيا ۽ سندن منهن مبارڪ ۾ آثار خوشيءَ جا زياده ڏسڻ ۾ آيا ته پڇيو ويو فرمايائون ته هاڻي جبرئيل عليه السلام مون وٽ آيو ۽ چيائين ته رب تنهنجي فرمايو آهي (اي محمد تون راضي ۽ خوش نٿو ٿئين جو ڪو امتي تنهنجو توتي صلوٰة پڙهي ته آئون ڏهه ڀيرا ان تي رحمتون موڪليان ۽ جيڪو هڪ دفعو توتي سلام چوي آئون ڏهه ڀيرا ان تي سلام چوان) — اُبَيّ بن ڪعب اصحابي کان روايت آهي ته مون حضرت جن جي خدمت ۾ عرض ڪيو يا رسول الله آءُ ته توتي صلوٰة گهڻي پڙهندو آهيان پر مونکي ٻڌايو ته آئون ڪيترو وقت پنهنجو صلوٰة پڙهڻ لاءِ مقرر ڪريان فرمايائون جيترو وقت تون گهرين مون عرض ڪيو چوٿين ڀاڱي مقرر ڪريان، فرمايائون تنهنجي خوشي پر وڌيڪ ڪندين ته بهتر آهي. مون عرض ڪيو ته ٽين ڀاڱي ڪريان. پاڻ فرمايائون اجا زياده ڪندين ته بهتر ٿيندو. مون عرض ڪيو ته اڌ ڪريان فرمايائون اجا زياده ڪندين ته بهتر ٿيندو

(اڳئين صفحي تان آيل) ترجمو:- حضرت ابو هريره کان روايت آهي، جنهن چيو ته حضور عليه الصلوٰة والسلام فرمايو آهي ته جنهن شخص ڪنهن به مؤمن جي دنياوي تڪليفن منجهان ڪا به تڪليف هٽائي ته الله تعالىٰ قيامت جي ڏينهن اُن جون تڪليفون هٽائيندو. جنهن ماڻهو ڪنهن تنگدست تي سهنجائي ڪئي الله تعالىٰ ان تي دنيا ۽ آخرت ۾ سهنجائي ڪندو. جنهن ماڻهو ڪنهن مسلمان تي پردو ڏنو الله تعالىٰ دنيا ۽ آخرت ۾ ان تي پردو ڏيندو. جيستائين پاڻ پنهنجي ڀاءُ مؤمن جي مدد ۾ آهي تيستائين الله تعالىٰ سندس مدد ۾ رهندو. جيڪو ماڻهو علم جي طلب ۾ ڪا واٽ طي ڪري ته الله تعالىٰ انجي لاءِ جنت ڏي واٽ سهنجي ڪندو. الله تعالىٰ جي گهرن مان ڪنهن به گهر ۾ ڪا به قوم جمع ٿي قرآن پڙهن ۽ پڙهائن ته انهن کي سڪون نصيب ٿيو ۽ کين رحمت ڍڪيو ڇڏيائين ۽ چوڌاري ملائڪ پکڙجي اچي ويهن ۽ الله تعالىٰ انهن کي پيارن پاڻ ۾ شمار فرمائي ٿو ۽ جنهن ماڻهو کي عمل پٺتي ڪري ته نسب انجو جبر نقصان (ميڙ نقصان جو) نه ڪندو. يعني ڪانگ وڌ نه ڏيندو. روايت ڪيو ان کي مسلم

(هن صفحي جو حاشيه ۱ ۽ ۲ صفحه آئنده تي ڏسڻ گهرجي.)

ڊڄي مون عرض ڪيو ته ٻه ٽيون ڪريان فرمايا تون تنهن جي خوشي مگر جي ڀاڱو ڪندين ته بهتر آهي - مون عرض ڪيو ته آءُ سڄو وقت پنهنجو صلواة پڙهڻ ۾ صرف ڪندس پاڻ سڳورن فرمايو " اِذًا يُّكْفٰى هَمُّكَ وَيُغْفَرُ لَكَ ذَنْبُكَ " ته آءُ تنهنجا غم ٽارڻ لاءِ ڪافي ٿيندو ۽ گناهه به تنهنجا بخشيا ويندا.

٭ نماز کان پوءِ هي دعا پڙهجي ٭

(٩) عَلِّمْنِيْ دُعَاءً اَدْعُوْ بِهٖ فِيْ صَلٰوتِيْ الخ ص٨ [1]

حضرت ابو بڪر صديق رضي الله تعاليٰ عنه کان روايت آهي ته حضور پُرنور جي خدمت ۾ عرض ڪيو يارسول الله ڪا دعا سيکاريو جا نماز ۾ يا نماز کان پوءِ پڙهندو رهان پاڻ فرمايا تون چئو اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ ظَلَمْتُ نَفْسِيْ ظُلْمًا كَثِيْرًا وَّلَا يَغْفِرُ الذُّنُوْبَ اِلَّا اَنْتَ فَاغْفِرْ لِيْ مَغْفِرَةً مِّنْ عِنْدِكَ وَارْحَمْنِيْ اِنَّكَ اَنْتَ الْغَفُوْرُ الرَّحِيْمُ - صحيح حديث ۾ هن دعا جي فضيلت گهڻي آئي آهي اوهين به يادڪري پڙهندا ڪريو.

٭ نماز کان پوءِ آية الڪرسي پڙهڻ جو ثواب ٭

(١٠) مَنْ قَرَأَ اٰيَةَ الْكُرْسِيِّ الخ ص٩ [2]

حضرت علي شاهه ڪرم الله وجهه کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم کان ٻڌو جيڪي منبر تي چڙهي فرمايائون جيڪو شخص آية الڪرسي سڀڪنهن نماز کان پوءِ پڙهندو ته بهشت ۾ داخل ٿيڻ کان هن کي ڪا به شيءِ نٿي روڪي مگر موت يعني مرندو ته برابر بهشت ۾ داخل ٿيندو ۽ جيڪو سمهڻ وقت آية الڪرسي پڙهي سمهندو خدا تعاليٰ ان جي گهر ۽ پاڙي کي پناهه ۾ رکندو شيطان ۽ چورن جي آفتن کان

(اڳين صفحه تان آندل) [1] جيستائين توکي ٻي سگهي ڪنهن محتاج جي حاجت پوري ڪرڻ ۾ ٻي گفتگو يا پٺن ڏيڻ يا قرب جي ڳالهه يا قلم جي سفارش سان

[1] عَنْ اَنَسٍ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ صَلّٰى عَلَيَّ صَلٰوةً وَّاحِدَةً صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ عَشْرَ صَلَوَاتٍ وَّحُطَّتْ عَنْهُ عَشْرُ خَطِيْئَاتٍ وَّرُفِعَتْ لَهٗ عَشْرُ دَرَجَاتٍ رَوَاهُ النَّسَائِيُّ

ترجمته موجودة في المتن) يعني هن حديث جو ترجمو رساله ۾ ذڪر ٿيل آهي دوباره لکڻ جي ضرورت نه آهي

[1] عَنْ اَبِيْ بَكْرِ الصِّدِّيْقِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ عَلِّمْنِيْ دُعَاءً اَدْعُوْ بِهٖ فِيْ صَلٰوتِيْ قَالَ قُلْ اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ ظَلَمْتُ نَفْسِيْ ظُلْمًا كَثِيْرًا وَّلَا يَغْفِرُ الذُّنُوْبَ اِلَّا اَنْتَ فَاغْفِرْ لِيْ مَغْفِرَةً مِّنْ عِنْدِكَ وَارْحَمْنِيْ اِنَّكَ اَنْتَ الْغَفُوْرُ الرَّحِيْمُ - حديث شريف جو ترجمو متين رساله ۾ ذڪر ٿيل آهي باقي حديث ذڪر ٿيل دعا جو ترجمو هن ريت آهي - اي الله! تحقيق مون گهڻو ظلم ڪيو آهي گناهن کي ڪو به نٿو بخشي مگر تون بخشين تنهنجي طرفان ۽ مون تي رحم ڪر تحقيق تون ئي بخشيندڙ ۽ رحم ڪندڙ آهين - هي حديث متفق عليه آهي

[2] عَنْ عَلِيٍّ قَالَ سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلٰى اَعْوَادِ هٰذَا الْمِنْبَرِ يَقُوْلُ مَنْ قَرَأَ اٰيَةَ الْكُرْسِيِّ فِيْ دُبُرِ كُلِّ صَلٰوةٍ لَمْ يَمْنَعْهُ مِنْ دُخُوْلِ الْجَنَّةِ اِلَّا الْمَوْتُ وَمَنْ قَرَأَهَا حِيْنَ يَأْخُذُ مَضْجَعَهٗ اٰمَنَهُ اللّٰهُ عَلٰى دَارِهٖ

☆ نماز آرام ۽ اطمينان سان پڙهڻ جو حڪم ☆

(١١) اِذَا وُضِعَ عَشَاءُ اَحَدِكُمْ الخ ص ٩٥ ؎١

حضور ﷺ جن عَلَيْهِ الصَّلوٰةُ وَالسَّلَامُ فرمايو آهي جڏهن طعام عشا جو ۽ هاڻي اڳيان تيار ڪري رکجي ۽ نماز پڙهڻ جو ٽائيم ٿئي ته اول اوهين ماني کائڻ جو ڪم ڪريو ۽ تڪڙ نه ڪيو کائڻ کان فارغ ٿي پوءِ نماز سڪون ۽ اطمينان سان پڙهو - هن حديث شريف ۾ نماز خاطر جمعي ۽ آرام سان پڙهڻ جي هدايت آهي - ماني کائڻ جو فقط مثال طور ذڪر ڪيل آهي مگر ٻيا اهڙا ضروري ڪم هجن ته انهن جو به حڪم اهو آهي -

☆ نماز باجماعت پڙهڻ جي فضيلت ☆

(١٢) صَلوٰةُ الْجَمَاعَةِ تَفْضُلُ صَلوٰةَ الْفَذِّ بِسَبْعٍ وَّعِشْرِيْنَ دَرَجَةً ص ٩٥ ؎٢

پاڪ سڳورن عَلَيْهِ الصَّلوٰةُ وَالسَّلَامُ فرمايو آهي ته نماز جماعت سان پڙهڻ جدا پڙهڻ کان ستاويهه درجا زيادة بهتر آهي -

☆ صفن کي سڌي ڪرڻ جو تاڪيد ☆

(١٣) اَقِيْمُوْا الصُّفُوْفَ الخ ص ٩٨ ۽ ٩٩ ؎٣

پاڪ سڳورن صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايو آهي برابر ڪريو پنهنجون صفون ۽ ڪلهاءِ وچم وچون ڏرچن پو جو شيطان ميهندءِ - تحقيق جيڪو صف ڳنڍيندو ته ان کي الله تعاليٰ ڳنڍيندو - جيڪو صف کي ٽوڙيندو ته ان کي الله تعاليٰ ٽوڙيندو - مطلب ته صفن جي برابر ڪرڻ لاءِ حديثن ۾ ايتري تاڪيد آيو آهي ۽ بار بار ارشاد فرمايو آهي جو هن مختصر ڪتاب ۾ بيان ڪري نٿو سگهجي - ادا اوهين هن ضروري حڪم جي تعميل ڪريو ۽ گهڻو خيال ڪريو

(اڳين صفحه تان آئنل) وَ ذَاكِرِ جَابِرٍ وَآهي دو ڪرات خَوْلِهِ رَوَاهُ البيهقي ترجمته في المسودة
؎١ وَعَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا وُضِعَ عَشَاءُ اَحَدِكُمْ وَاُقِيْمَتِ الصَّلوٰةُ فَابْدَءُوْا بِالْعَشَاءِ وَلَا يَعْجَلْ حَتّٰى يَفْرُغَ مِنْهُ متفق عليه ترجمو متي ڪيل آهي
؎٢ هي حديث شريف پوري ترجمه سميت ذڪر ٿيل آهي صحيح بخاري ۽ صحيح مسلم جي حديثن مان آهي حضرت ابن عمر کان روايت ڪيل آهي - عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عليه وسلم الخ
؎٣ وَعَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَقِيْمُوا الصُّفُوْفَ وَحَاذُوْا بَيْنَ الْمَنَاكِبِ وَسُدُّوا الْخَلَلَ وَلِيْنُوْا بِاَيْدِيْ اِخْوَانِكُمْ وَلَا تَذَرُوْا فُرُجَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ وَصَلَ صَفًّا وَصَلَهُ اللّٰهُ وَمَنْ قَطَعَهُ قَطَعَهُ اللّٰهُ رَوَاهُ اَبُوْ دَاوُدَ وَرَوَى النسائي
هن حديث شريف جو خلاصو ترجمو متين رسالي ۾ ذڪر ٿيل آهي ٻيو پيو لکڻ جي ضرورت نه آهي -

﴿ وظيفن تي مداومت ڪرڻ جو حڪم ﴾

(١٤) اَحَبُّ الْاَعْمَالِ اِلَى اللّٰهِ اَدْوَمُهَا وَاِنْ قَلَّ ص ۱۱ ؎۱

حديث شريف ۾ آيو آهي ته خدا تعالى وٽ پيارو ۽ بهترين عمل اهو آهي جو ماڻهو هميشه ان تي مداومت ڪري اگرچه ٿورو هجي مثلاً هڪڙو ڏينهن ويهي سڄو قرآن شريف پڙهي تنهن کان بهتر آهي ته هميشه هڪڙو هڪڙو سيپارو پڙهي - هڪڙو سڄي رات ويهي سو رڪعتون پڙهي تنهن کان بهتر آهي ته هر روز مقرر ڪري ٻه ٻه رڪعتون پڙهي وعلى هذا القياس ٻين نفلي عملن ۽ ورد وظيفن جو اهڙي طرح حڪم سمجهڻ گهرجي -

﴿ عبادت طاقت موافق ڪرڻ جو حڪم ﴾

(١٥) خُذُوْا مِنَ الْاَعْمَالِ مَا تُطِيْقُوْنَ الخ ص ۱۱۰ ؎۲

حديث شريف ۾ آهي ته اوهين ايتري قدر عمل ۽ عبادت پاڻ تي مقرر ڪريو - جيتري قدر اوهين خوشي ۽ آرام ۽ فرحت سان ادا ڪري سگهو زيادة تڪلف ۽ مشقت پاڻ تي نه ڪريو جو ته خدا تعالى اوهانجي عبادت کان ملول نٿو ٿئي تان ته اوهين ملول نه ٿيو ۽ ٿڪجي نه وڃو جڏهن اوهين ملول ۽ ٿڪجي پوندا ته اوهانجي عبادت بيڪار آهي ۽ خدا تعالى کي پسند نه آهي - جڏهن ٿڪجي وڃو ته آرام ڪري ويهي رهو يا سمهي پئو - آئون هن حديث تي عمل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهيان ۽ اهڙا وظيفا ۽ دعائون جن جي پڙهڻ ۾ تڪليف ٿئي يا پڙهندڙ جي ضروري ڪمن ۾ حرج پوي تن نه ڏسيندو آهيان - ٻيو سبب هي آهي ته آءٌ پاڻ سست ماڻهو آهيان وظيفه پڙهڻ ۽ عبادت ڪرڻ ۾ قاصر آهيان تنهن ڪري ڀانيان ٿو ته ٻين ماڻهن کي به تڪليف ٿيندي هوندي -

﴿ سوال ڪرڻ جي منع ﴾

(١٦) لَاَنْ يَّاْخُذَ اَحَدُكُمْ حَبْلَهٗ الخ ص ۱۲۲ ؎۳

؎۱ هي حديث شريف متفق عليه آهي ترجمو مٿي ڏنو ويو حضرت ام المؤمنين عائشه رضي الله تعالى عنها کان روايت ڪيل آهي شروعات هن ريت آهي عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَحَبُّ الْاَعْمَالِ

؎۲ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُذُوْا مِنَ الْاَعْمَالِ مَا تُطِيْقُوْنَ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَمَلُّ حَتّٰى تَمَلُّوْا متفق عليه هن حديث شريف جو ترجمو ۽ تشريح مٿي ڪئي وئي آهي

؎۳ عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَاَنْ يَّاْخُذَ اَحَدُكُمْ حَبْلَهٗ فَيَاْتِيَ بِحُزْمَةِ حَطَبٍ عَلٰى ظَهْرِهٖ فَيَبِيْعَهَا فَيَكُفَّ اللّٰهُ بِهَا وَجْهَهٗ خَيْرٌ لَّهٗ مِنْ اَنْ يَّسْئَلَ النَّاسَ اَعْطَوْهُ اَوْ مَنَعُوْهُ رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ هن حديث شريف جو ترجمو ۽ تشريح ايندڙ صفحي تي ڪيل آهي -

هن حديث شريف ۾ سوال ڪرڻ جي منع ۽ پورهئي ڪرڻ جي ترغيب آهي - پاڪ سڳورن فرمايو آهي ته ڪو شخص رسو کڻي وڃي ۽ جهنگ مان ڪاٺيون ڪري ڪٺي ڪري اچي سي بازار ۾ وڪڻي پنهنجو قوت ڪري ته اهو بهتر آهي هن کان جو هو ماڻهن کان سوال ڪري، چاهي هن کي ڪجھ ڏين يا نه ڏين - هن باب ۾ سوال جي مذمت ۽ ممانعت ۾ گهڻيون حديثون آيون آهن هڪڙي حديث شريف ۾ نقل آيو آهي ته هڪڙي ڏينهن هڪ شخص سوالي رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جي خدمت ۾ ڪجھ سوال ڪيائين پاڪ سڳورن فرمايو ته هن جي گهر ۾ ڪجھ آهي؟ چيائين، هائو هڪڙو کٿو آهي جنهن تي سمهون ٿا ۽ اڌ هيٺان وجهون ٿا ۽ ٻيو پيالو آهي جنهن ۾ پاڻي پيئون ٿا- پاڪ سڳورن فرمايو وڃي ٻئي شيون کڻي اچ - کڻي آيو- پاڪ سڳورن اهي ٻئي شيون هٿ ۾ کڻي فرمايو آهي جو هي ٻئي شيون خريد ڪري؟ هڪڙي شخص چيو آءٌ ٻئي شيون هڪڙي درهم سان خريد ڪندس - وري پاڪ فرمايائون آهي ڪو جو ڪجھ قيمت وڌائي ڏئي؟ ٻئي شخص چيو آءٌ ٻن درهمن ۾ ٻئي شيون وٺندس - پاڪ سڳورن اهي ٻئي شيون هن کي ڏنيون ۽ ٻه درهم ڏئي سوالي کي ڏنائون فرمايائون هڪڙي درهم سان ڪجھ اَنُ وٺي گهر ڏئي اچ ۽ ٻئي درهم سان ڪهاڙي وٺي اچ، هو وٺي آيو، پوءِ پاڪ سڳورن پنهنجن هٿن مبارڪن سان هن ۾ ڳن وجهي ڏنو ۽ فرمايائون هاڻي وڃي ڪاٺيون ڪري وڪڻ ۽ پندرهن ڏينهن وري نه اچجانءِ - هو پندرهن ڏينهن کان پوءِ ڏهه درهم ڪمائي آيو، حضور جن فرمايو هاڻي پنجن درهمن جو ڪپڙو وٺي گهر ڏي ۽ پنجن درهمن جو اَنُ وٺي ڏي اهو ڪم تو لاءِ چڱو آهي جو تون سوال ڪرين-

افسوس آهي! جو هن وقت محترم ۽ شريف ماڻهن اهو ذليل ترين پيشو اختيار ڪيو آهي جو شرعًا ۽ عرفًا ڏوعيب ۽ عار آهي - ڪير آهين؟ جي سادات اهل بيت آهيان غريب مسڪين آهيان، ڪير آهين؟ جي پير سرهندي اولاد حضرت امام رباني جو آهيان مونکي ڪجھ خيرات ڏيو-

* سخاوت ڪرڻ جي فضيلت *

(١٧) اَلسَّخِيُّ قَرِيْبٌ مِّنَ اللّٰهِ الخ ص ع ١٦٤ له

پاڪ سڳورن عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ فرمايو آهي- سخي شخص خدا تعالیٰ کي ويجهو آهي بهشت کي ويجهو آهي ماڻهن کي ويجهو ۽ محبوب آهي بخيل خدا تعالیٰ کان پري آهي باه کي ويجهو آهي ۽ جاهل شخص سخاوت ڪرڻ وارو، خدا تعالیٰ کي پيارو آهي ان کان جو عبادت ڪندڙ هجي ۽ بخيل

له عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلسَّخِيُّ قَرِيْبٌ مِّنَ اللّٰهِ قَرِيْبٌ مِّنَ الْجَنَّةِ قَرِيْبٌ مِّنَ النَّاسِ بَعِيْدٌ مِّنَ النَّارِ وَالْبَخِيْلُ بَعِيْدٌ مِّنَ اللّٰهِ بَعِيْدٌ مِّنَ الْجَنَّةِ بَعِيْدٌ مِّنَ النَّاسِ قَرِيْبٌ مِّنَ النَّارِ وَلَجَاهِلٌ سَخِيٌّ اَحَبُّ اِلَى اللّٰهِ مِنْ عَابِدٍ بَخِيْلٍ رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ - هن حديث شريف جو ترجمو مٿي ذڪر ٿيل آهي

٭ مصيبتن ۾ صبر ڪرڻ جو فائدو ٭

(١٨) مَا يُصِيْبُ الْمُسْلِمَ مِنْ نَّصَبٍ وَّلَا وَصَبٍ اَلخ ص ع ١٣٤ ١ه

(١٩) اِذَا ابْتَلَى الْمُسْلِمُ بِبَلَاءٍ فِيْ جَسَدِهٖ الخ ص ع ١٣٦ ٢ه

اڄ ڪلهه جي زماني ۾ ڏسان ٿو ته ڪو شخص غمن مصيبتن کان آزاد نه آهي، بظاهر ڏسبو ته ڏاڍو خوش حال فارغ البال ڏسڻ ۾ ايندو ۽ اندر کولي ڏسندءِ ته اندر تن جا درد ياهو هوندا ؏ هر ڪرا بينم ظهيري در بلائے مبتلا است ؛ نيست اين جا دانه ڪاندر دل او چاڪ نيست ٣ه

تنهن هوندي به ٻن حديثن اوهان جي تسلي ۽ دلداري لاءِ لکان ٿو.

مثلاً حديث شريف ۾ رسول الله صلي الله تعاليٰ عليه وسلم فرمايو آهي ته "نه پهچي ڪنهن به مسلمان کي ڪا تڪليف ۽ مصيبت يا غم ۽ هم مگر جو خدا تعاليٰ انهي سان هن جا گناه ميٽي ٿو اگرچه هن جي پير ۾ ڪنڊو به چڀي ۽ ٻي حديث شريف ۾ آهي ته ڪي قسم گناهن جا اهڙا آهن جو بغير ڏکن ۽ مصيبتن جي نه ٿا ميٽجن. ڏسو! ڪي زخم اهڙا آهن جو فقط مرهم پٽي سان چٽي ٿا وڃن. ڪي اهڙا خبيث ناسوري زخم آهن، جي بغير آپريشن جي نٿا چٽن انهن جو آپريشن ضروري ٿو ٿئي ۽ تنگ ٻانهن وڏي اچلائڻي ٿي پوي. عَلٰى هٰذَا الْقِيَاسِ حڪيم على الاطلاق جَلَّ جَلَالُهٗ وَعَمَّ نَوَالُهٗ اوهان جا گناه ميٽڻ گهري ٿو ته اوهان کي ڪنهن غم ۽ مصيبت ۾ يا موت اولاد جو يا فوت مال جو نازل ڪري ٿو ته انهي سان اوهان جو ڪفارو گناهن جو ٿئي ۽ اوهان کي ابدي راحتون ۽ نعمتون نصيب ٿين.

١ه عَنْ اَبِيْ سَعِيْدِ الْخُدْرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا يُصِيْبُ الْمُسْلِمَ مِنْ نَّصَبٍ وَّلَا وَصَبٍ وَّلَا هَمٍّ وَّلَا حَزَنٍ وَّلَا غَمٍّ حَتَّى الشَّوْكَةِ يُشَاكُهَا اِلَّا كَفَّرَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ خَطَايَاهُ مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ - ترجمه مٿئين گذريو.

٢ه عَنْ اَنَسٍ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اِذَا ابْتُلِيَ الْمُسْلِمُ بِبَلَاءٍ فِيْ جَسَدِهٖ قِيْلَ لِلْمَلَكِ اُكْتُبْ لَهٗ صَالِحَ عَمَلِهِ الَّذِيْ كَانَ يَعْمَلُ فَاِنْ شَفَاهُ غَسَّلَهٗ وَطَهَّرَهٗ وَاِنْ قَبَضَهٗ غَفَرَ لَهٗ وَرَحِمَهٗ رَوَاهُمَا فِيْ شَرْحِ السُّنَّةِ

ترجمه:- حضرت انس رضه کان روايت آهي، حضور عليه السلام فرمايو ته جڏهن به ڪنهن مسلمان کي ڪا جسماني تڪليف پهچي ٿي ته ملائڪ کي الله تعاليٰ جي طرفان حڪم ڏنو وڃي ٿو ته سندس معمول مطابق نيڪ عمل لکندا رهو. ان حالت ۾ جيڪڏهن تندرست ٿئي ٿو ته کيس گناهن کان پاڪ ڪيو وڃي ٿو. جيڪڏهن مري وڃي ٿو ته الله تعاليٰ کيس معاف ڪري پنهنجي رحمت ۾ جاءِ ڏئي ٿو.

٣ه جنهن کي ٿو ڏسان، ظهيري (نالو شاعر جو) مصيبت ۾ مبتلا آهي، هن دنيا ۾ ڪوئي داڻو نه آهي جو دل اندر ۾ چير نه آهي مثلاً ڪڻڪ جي داڻي ۾ شگاف آهي اهڙي طرح سڀني ماڻهن جي دل غمن جي شگاف کان خالي نه آهي.

(۲۰) اِنَّ الرَّبَّ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰى الخ ص ع۱۳۸ ؎۱

حديث شريف ۾ آهي ته الله تعاليٰ فرمائي ٿو ته مونکي قسم آهي منهنجي عزت ۽ جلال جو ته جنهن لاءِ آئون بخشش چاهيان ٿو، اهو دنيا مان اُٿي نٿو نڪري تان ڪ مان انجا گناهه جسم ۾ بيمارين سان ۽ رزق جي تنگيءَ سان ميٽيان ٿو جيئن هو گناهن کان پاڪ ٿي ۽ صاف ٿي بهشت ۾ داخل ٿئي.

؎ عيادت جو بهترين طريقو ؎

(۲۱) اَفْضَلُ الْعِيَادَةِ سُرْعَةُ الْقِيَامِ الخ ع۱۳۸ ؎۲

پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم فرمايو آهي ته بهترين عيادت يعني مزاج پرسي اها آهي جو جلد اُٿي ۽ بيمار کي تنگ ۽ ملول نه ڪجي ۽ ٻئي حديث شريف ۾ آهي ته مزاج پرسي بقدر ڏاچي ڏهڻ جي آهي، اُٿين نه ٿيڻ گهرجي جو ماڻهو بيمار جي مٿي تي ويهي اميون ۽ دنيا جون ڳالهيون شروع ڪن ۽ ناحق مغز خوري ڪري بيمار جي آرام ۾ خلل وجهن يا شور ۽ شغب ڪري هن کي تڪليف ڏين.

؎ نماز جنازه کان پوءِ هن دعا پڙهڻ جي فضيلت ؎

(۲۲) صَلّٰى رَسُوْلُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الخ ص ع۱۴۵ ؎۳

حضرت عوف بن مالڪ کان روايت آهي رسول الله صلي الله عليه وسلم هڪڙي جنازه جي نماز پڙهي ۽ هي دعاهن تي پڙهيائون. اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لَهٗ وَارْحَمْهُ وَعَافِهٖ وَاعْفُ عَنْهُ وَاَكْرِمْ نُزُلَهٗ وَوَسِّعْ مُدْخَلَهٗ وَاغْسِلْهُ بِالْمَاءِ وَالثَّلْجِ وَالْبَرَدِ وَنَقِّهٖ مِنَ الْخَطَايَا كَمَا نَقَّيْتَ الثَّوْبَ الْاَبْيَضَ مِنَ الدَّنَسِ وَاَبْدِلْهُ دَارًا خَيْرًا مِّنْ دَارِهٖ وَاَهْلًا خَيْرًا مِّنْ اَهْلِهٖ وَزَوْجًا خَيْرًا مِّنْ زَوْجِهٖ وَاَدْخِلْهُ الْجَنَّةَ وَاَعِذْهُ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَمِنْ عَذَابِ النَّارِ

راوي چوي ٿو ته مونکي اهڙي سڌ ٿي جو مون چيو ڪاش ته ان ميت جي بجاءِ آئون ميت هجان ها، ۽ مون تي اهي دعائون پڙهن ها. اوهين به هي دعا ياد ڪريو ۽ ميتن تي پڙهندا ڪريو.

؎۱ عَنْ اَنَسٍ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اِنَّ الرَّبَّ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰى يَقُوْلُ وَعِزَّتِيْ وَجَلَالِيْ لَا اُخْرِجُ اَحَدًا مِّنَ الدُّنْيَا اُرِيْدُ اَغْفِرُ لَهٗ حَتّٰى اَسْتَوْفِيَ كُلَّ خَطِيْئَةٍ فِيْ عُنُقِهٖ بِسُقْمٍ فِيْ بَدَنِهٖ وَاِقْتَارٍ فِيْ رِزْقِهٖ رَوَاهُ رَزِيْنٌ. هن حديث شريف جو ترجمو مٿي متن ۾ ذڪر ٿيل آهي.

؎۲ عَنْ اَنَسٍ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعِيَادَةُ فُوَاقَ نَاقَةٍ وَفِيْ رِوَايَةِ سَعِيْدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ مُرْسَلًا اَفْضَلُ الْعِيَادَةِ سُرْعَةُ الْقِيَامِ رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ فِيْ شُعَبِ الْاِيْمَانِ

؎۳ عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ صَلّٰى رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلٰى جَنَازَةٍ فَحَفِظْتُ مِنْ دُعَائِهٖ وَهُوَ يَقُوْلُ اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لَهٗ وَارْحَمْهُ الخ هن حديث شريف جو ترجمو مٿي متن ۾ ذڪر ٿيل آهي. پڇاڙيءَ ۾ حديث ۾ هي آهي قَالَ حَتّٰى تَمَنَّيْتُ اَنْ اَكُوْنَ اَنَا ذٰلِكَ الْمَيِّتَ رَوَاهُ مُسْلِمٌ. حديث شريف ۾ ذڪر ٿيل دعا جو ترجمو هن طرح آهي.
اي الله اوندا بخش ڇڏ ان تي رحمت ڪر ۽ ان کي آرام ۽ سلامتي بخش ان کي معافي ڏي ان کي عزت واري مهماني ڏي ان جي قبر کي وسيع ڪر

☆ مهمان نوازيءَ جي ترغيب ☆

(٢٣) مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهٗ لخ ص ع ١٢٨ ؎١

مهمان جي تعظيم ۽ خاطرداري ڪرڻ سڀني قومن وٽ سٺين مذهبن ۾ هڪ ڏاڍو محمود ۽ مستحسن فعل آهي پر اسلام ۾ ان جي تحسين ۽ ترغيب ۾ گهڻو تاڪيد آهي ايتري قدر جو مٿين حديث ۾ خيال ڪريو ته سو ڪيترو نه زوردار الفاظن ۾ حڪم آيو آهي، جو مهمان نوازيءَ کي ايمان بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ سان درجي ۾ برابر ڪيو ويو آهي ۽ ايمان واريءَ جو شرط مهمان نوازيءَ کي ڪيو ويو آهي. اسان جي بزرگن ۽ پيشوائن ڪيتري قدر مهمانن جي عزت افزائي ۽ خاطرداري ڪئي آهي تن جا نقل بہ اڳين سان ته بيان ڏگهو ٿي ويندو. مثال خاطر اوهان کي هتي مثنوي شريف جو نقل ياد ڏياريان ٿو جو حضور سردارِ عالم عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وٽ ڪي مشرڪ مهمان آيا جن کي پنهنجي مسجد ۾ جاءِ ڏنائون انهن مان هڪڙو مهمان سخت معدي بيمار جو ڪيترن ئي ستورات جو هنن دست ڪيا جاءِ ۽ ٻڌ خراب ڪيائين. صبح جو حضرت جن هنن کي خواري ڏيڻ کان بچاءِ ڪيو پاڻ پنهنجن هٿن مبارڪن سان پاڻي گهرائي هن جا ڪپڙا ۽ جاءِ صاف ڪيائون ته مهمان شرمسار ٿيو. اسان جا حضرت والد صاحب نقل ڪندا هوا ته خراسان ۾ هڪڙو پير صاحب هئو، هڪڙو هندو دولتمند، ارادو ڪري پير صاحب وٽ آيو ۽ نهايت ادب ۽ احترام سان پير صاحب کي مليو ۽ دعا گهرايائين جڏهن ويو ٿي تڏهن پير صاحب هن کان موڪلائڻ لاءِ دري سائيس گڏ نڪري ويو جڏهن گهوڙي تي چڙهيو پير صاحب هن جا پير چمي موڪلايو ماڻهن عرض ڪيو، سائين هي ڇا ڪيو! هڪ هندو ڪافر ماڻهوءَ جا پير ٿا چمو. چيائين، ها ٿو هن اسان جا هٿ چميا اسان هن جا پير هن ڪري چميا ته متان هو هندو وڃي ته مسلمانن وٽ اخلاق آهي ئي ڪونه، اسان هن کان زياده اسلام ۽ مسلمانن جا اخلاق ڪيئن ڏيکاريا.

(اڳين صفحي تان آندل) ۽ بهتر ڪرايئي مهماني ۽ شادي ڪر قبرائي ۽ ڌوءِ تون انکي (پاڪ صاف ڪر) پاڻي سان ۽ برف سان ۽ ڳڙن سان جهڙي طرح صاف ڪيو تو اڇي ڪپڙي کي ميرائي کان ۽ بدلاءِ تون اندر دنيا جي گهر کان بهتر گهر آخرت ۾ ۽ بدلاءِ تون دنيا جي گهر جي ماڻهن کان بهتر گهر جا ماڻهو آخرت ۾ ۽ بدلاءِ تون ان لاءِ دنيا جي جوڙي کان بهتر جوڙو آخرت ۾ ۽ داخل ڪر تون انکي بهشت ۾ ۽ پناه ڏي تون انکي عذاب قبر جي کان. راوي حديث جو عوف بن مالڪ چيائين ته جڏهن مون هي دعا حضرت جن کان ميت جي لاءِ ٻڌي ته مون سڌ ڪئي ته جيڪر هو ميت آءٌ هجان ها ته اهڙي دعا منهنجي مٿان پڙهن ها.

؎١ عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهٗ وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَلَا يُؤْذِ جَارَهٗ وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا اَوْ لِيَصْمُتْ مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ

ترجمو:- حضرت ابوهريره کان روايت آهي، چيائين حضور عليه السلام فرمايو ته جيڪو شخص الله تعالى ۽ قيامت جي ڏينهن تي ايمان رکي ٿو انکي گهرجي ته پنهنجي مهمان جي عزت ڪري ۽ پنهنجي پاڙيسريءَ کي نه ڏکوئي ۽ چڱي گفتگو ڪري يا نه ته ماٺ ڪري

مسلمان ڀاءُ جي حاجت روائي ڪرڻ جي ترغيب

(٤٢) مَنْ كَانَ فِيْ حَاجَةِ أَخِيْهِ كَانَ اللّٰهُ فِيْ حَاجَتِهٖ الخ ص ٤٢ [1]

ان مضمون جي ٻي حديث پهرين اڳي لکيون اٿئون مگر اوهانجي ڌيان ڇڪائڻ لاءِ بار بار ذڪر ڪريون ٿا ته هن ڪار خير ۾ اوهين حتي الوسع ڪوشش ڪريو، ڪنهن مسلمان جو ڪم ڪريو ته خدا تعاليٰ اوهانجي حاجت روائي ڪري ۽ ڪامياب فرمائي.

هن حديث جي شرح ۾ اسين پنهنجو چشمديد هڪ تجربو لکون ٿا ته اوهانکي اطمينان ۽ يقين پڪو حاصل ٿئي. ماستر حافظ صديق وڏل پاڳ نارڙي جو، اسانجن وڏن جو مخلص مريد آهي پرائمري اسڪول جو ماستر ٿيو پنجاهه سٺ روپيه ماهوار پگهار ملندو هوس تنهن جي بدلي لورلائي ٻن ٽن سون ميلن جي مفاصلي تي پاڳ کان پري ڪيائون جنهنجي آمد ورفت ۾ هن جو پنجاهه، سٺ روپيه خرچ ٿي وڃي، گهر ۾ هڪ پوڙهي ماءُ، ٻار ۽ ٻئي ٻار هڪ جنس، گهر ماڻهو فقط هڪ، اهو پاڻ هو، تنهن ڪري پنج مهينا موڪل ورتي ته ان عرصه ۾ بدلي بند ڪرائڻ لاءِ ڪو بند وبست ڪري. هڪڙي ڏينهن شام جو هتي شيخ مانڌ [2] ۾ حاجي غلام قادر [3] سان گڏجي مون وٽ آيو. مون چيو حافظ صاحب ڪهڙو حال آهي، چيائين سائين باقي منهنجا پنج ڏينهن رهيل آهن يعني منهنجي حياتي جا ۽ موڪل جا باقي پنج ڏينهن آهن بند وبست ڪوبه ڪونه ٿي سگهيو آهي روئي روئي پيو ڳالهه ڪري. مون چيو حافظ صاحب روءُ نه خدا تعاليٰ تي توڪل ڪجي ڏس، خدا تعاليٰ انهن پنجن ڏينهن ۾ ڇا ٿو ڪري. خير هن کي دم دلاسا ڏئي روانو ڪيم ٻئي ڏينهن، ٽئين، ڏهين ٻه مهل آئون هڪڙي وڻ جي هيٺان ويٺو آهيان ته در تي موٽر جو آواز ٿيو ٻئي ڄڻا پناڻ ڪوٽ بوٽ سان انهن ۾ هڪڙو سردار عبد الحڪيم محمد ناني سابق ڊپٽي ڪمشنر ڪوئٽه جو منهنجو واقف هجي، ٻيا اڻ واقف، مون چيو سردار صاحب، هي ٻيا رفيق ڪير آهن، چيائين هي خانصاحب غلام سرور خان پشاوري بلوچستان جي اسڪولن مٿان ڊائريڪٽر آهي

---

[1] عَنْ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يُسْلِمُهُ وَمَنْ كَانَ فِيْ حَاجَةِ أَخِيْهِ كَانَ اللّٰهُ فِيْ حَاجَتِهٖ وَمَنْ فَرَّجَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً فَرَّجَ اللّٰهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِّنْ كُرُبَاتِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ - مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ

ترجمو: ابن عمرؓ کان روايت آهي ته حضور عليه فرمايو ته مسلمان پاڻ ۾ ڀائر آهن هڪ ٻئي تي نه ظلم ڪن ٿا نڪي ٻئي کي بي يار و مددگار ڇڏين ٿا. جيڪو ماڻهو پنهنجي مسلمان ڀاءُ جي حاجت روائي ڪندو الله تعاليٰ انجي حاجت روائي ڪندو، جيڪو ماڻهو ڪنهن مسلمان کان ڪا تڪليف هٽائيندو الله تعاليٰ قيامت جي ڏينهن ان کان تڪليف هٽائيندو جيڪو ماڻهو ڪنهن مسلمان جو پردو ڪندو الله تعاليٰ قيامت جي ڏينهن انجو پردو ڪندو.

[2] شيخ مانڌ هڪ بزرگ جي مزار آهي ڪوئٽه کان اتر طرف ٻن ميلن جي مفاصلي تي جتي لائين تي اسٽيشن جو نالو آهي حضرت صاحب جن جي جاءِ اسٽيشن ٿا ٻاڳ آهي گرمي جي ڏينهن ۾ حضرت صاحب جن هر سال پنهنجي جاءِ ۾ رهندا هوا.

[3] هي حاجي صاحب حضرت صاحب جن جا نهايت مخلص ۽ عقيدتمند هوا اصل پاڳ نارڙي جا رهندڙ هوا.

مون چيو خان صاحب اوهانجو اچڻ ڪيئن ٿيو آهي، چيائين هن ڙورڊ ۾ هميشه منهنجو اچڻ وڃڻ ٿيندو آهي - مونکي ٻڌايو ويو ته هتي ڪو پير صاحب سنڌ جو آيل آهي، هي اوطاق انهيءَ جي آهي پوءِ مونکي اوهانجي ملڻ جو شوق ٿيو ۽ سردار صاحب کي پاڻ سان وٺي آيس فقط ملاقات ۽ دعا طلبي لاءِ آيو آهيان - مون چيو ڪهڙو حال احوال آهي چيائين منهنجي ويهه سال هتي بلوچستان ۾ نوڪري ٿي آهي ۽ چڱي طرح نيڪ نامي سان ڊيوٽي ڏني اٿم، هاڻي هڪ جاءِ ترقي جي خالي ٿي آهي جنهن لاءِ حقدار آئون آهيان مگر ٻيو نئون صاحب پنجاب مان آيو آهي سو مقابله ۾ مون سان بيٺو آهي دعا ڪريو ته منهنجو حق مونکي ملي - مونکي ته حافظ صاحب جو مشڪل ياد هو خان صاحب کي چيم آءٌ ته گنهگار آدمي آهيان دعا به ڪندس پر تون هڪڙي غريب عاجز مسلمان جو ڪم ڪر ته خدا تعاليٰ توکي ڪامياب ڪندو ته تهن ئي اِها سڳي حديث شريف ٻڌائي مانس ته جيڪو انسان ٻئي ڀاءُ جي مدد ڪندو خدا تعاليٰ ان جي مدد ڪندو ۽ حافظ صاحب جو سڄو قصو ٻڌايو مانس غلام سرور خان چيو هي ڪم ته تمام آسان آهي، سڀاڻي ڇنڇر ته درخواست کڻي آفيس ۾ مون وٽ کڻي اچي آئون ان تي سفارش لکي ڏيندس، منهنجو لکڻ ڪافي آهي تعليم کاته جا ٻيا آفيسر سڀ ڊائريڪٽر جا زيردست آهن - چنانچه يڪدم مون ماڻهو حافظ صديق ڏانهن موڪلي ۽ طريقه ڪار هن کي ٻڌايو ويو چنانچه حافظ صاحب ان مطابق ڪم ڪيو ۽ هن جي بدلي نورالدين ڏانهن بند ڪري اتي اسٽيشن پيل پٽ تي جاءِ وٺي ڏني اُهو حافظ صاحب جو ڪالهه رُئندو مون وٽان ويو اڄ کلندي آيو ۽ وڏو نوڪر وانگورن جو شهر مان وٺي ورائڻ لاءِ کڻي آيو ۽ مبارڪبادي جو سڪارو حافظ صاحب جي مٿان ٿيندو رهيو، آئون پاڻ حيران ٿيس -

ڏسو خدا تعاليٰ جي قدرت جا ڪرشما اهو شخص غلام سرور خان نه سانجو مريد هو جي نه سڃاڻ نه ڄاڻ خدا تعاليٰ حافظ صاحب جي ڪم ناهڻ لاءِ ڪيئن هُنجي دل ۾ وجهي ٿو ۽ اوچتو هو مون وٽ اچي ٿو ۽ حافظ صاحب جو ڪم ٻڌي وڃي ٿو، عين نامرادي ۾ ڪاميابي ۽ عين مايوسي ۾ مينهن رحمت جو وسيو - وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ ط [1] مطلب ته اوهين به ڪڏهن سخت حالت ۽ تنگ وقت ۾ مايوسي نه ڪريو -

[2] اي مسلم دل خسته مصائب سے نه گهبرا تو ⁂ خورشيد نکلتا هے سدا پردهٔ شب سے [2]

(اڳئين صفحه تان آيل) سنڌن دڪان ٽنگين ۽ ڪڪڙن جو ڪوئٽه ۾ شاهراهِ لياقت علي تي آهي هن وقت پاڻ فوت ٿي ويا آهن، سنڌن فرزند منير احمد نالي نيڪ نيگر ۽ صالح سعادت مند آهي دڪان سنڌس حوالي آهي

[1] پاره ٢٥ سورة الشوريٰ رڪوع ٤ ترجمه: ۽ الله تعاليٰ اهو ذات پاڪ جو تو لاهي ٿو پاڻي ان کان پوءِ جو رهيا هئا مايوس ٿين تا ۽ پکيڙي ٿو پنهنجي رحمت کي -

[2] اي مسلمان دل ٽٽل (غمگين) مصيبتن کان نه گهبراءِ - سج سدائين نڪري ٿو رات جي پردي مان ١٢ -

۞ الله تعاليٰ جي مخلوقات تي رحم ڪرڻ جو حڪم ۞

(٢٥) اَلرَّاحِمُوْنَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمٰنُ اِرْحَمُوْا مَنْ فِي الْاَرْضِ يَرْحَمْكُمْ مَّنْ فِي السَّمَآءِ ص ع ٤٢٣ [1]

ھي حديث مبارڪ محدثن وٽ اھڙي مشھور معروف آھي جو اسان جي زماني کان وٺي آنحضرت عليه الصَّلٰوة وَالسَّلَام تائين مسلسل اسناد . انھي جو راوين جي نام بنام متصل آھي برخلاف انھي جي ٻين حديثن جو سلسلو ٽين صدي کان بعد منقطع ٿي ويو آھي، اسان کي فقط ڪتابن مان نقل ڪرڻ سان ۽ پڙھڻ سان روايت جو حال معلوم ٿئي ٿو نه ٻڌڻ ۽ ڏسڻ سان

ھن حديث جو مضمون ٻين الفاظن سان پڻ گھڻين حديثن ۾ مذڪور آھي مثلاً مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ [2] ۽ ھن حديث جي تفسير ۾ مونکي ٻه ٽي دفعا مفصل بحث ۽ تقرير ڪرڻ جو موقعو مليو آھي تنھنڪري زياده ان جو شرح ڪان ٿو . ھڪڙي دفعي ٻه ٽي دوست انگريزي خوانده ماستر مدرسي آيا . مجلس ۾ ڳالھيون ڪندي، قاعده موجب شڪار جي بند ڪرڻ جون تاريخون مقرر ڪرڻ ۽ گڏھن گھوڙن تي بار گھڻو نه ڪڻڻ ۽ ھنن کي ڏبرو زخمي نه ڪرڻ جي بندش ۽ ماڻھن کي سزا ڏيڻ جو بحث ھليو تانجو ھڪڙي ماستر صاحب انگريزن جي تعريف ڪندي چيو ھي قاعده رحمدلي جو ھيئنر پاڪستان وارن ڪونه ناھيو آھي . اھي قاعدا اسي انگريزن جي وقت جا آھن ۽ انھن ئي ايجاد ڪيا آھن مون چيو نه نه ! ماستر صاحب ائين نه آھي اھا قانون اصلي اسلام جا اصول آھن ۽ اسان جي بزرگن ۽ پيشوائن انھن تي سختي سان عمل ڪيو آھي . شڪار ڪرڻ ڪھڙي صورت ۾ جائز ۽ ڪھڙي صورت ۾ ناجائز آھي، سو فقه جي سڀني ڪتابن ۾ لکيل آھي . حيوانن کي بک ۽ اُڃ ڏيڻ يا عذاب ڏئي مارڻ ته نانگ ۽ وڇون کي به درست نه آھي . ڪڪڙن ۽ ٻڪرين کي پاڻ ۾ ويڙھائڻ، ڪُتُن کي، سوئرن ۽ رڇن تي بحث ۽ تماشو ڏسڻ وڏو پاپ گناھ آھي اھي سڀ ھدايتون اسان کي اسلام ڏنيون آھن، اھي نعمتون ۽ دولتون اسان کي پنھنجي گھر جون آھن، انگريز اسان کان ورتيون آھن اوھان انگريزي ڪتابن مان پڙھيون آھن تنھن ڪري ھن پاليو ته اھي خوبيون انگريزن اسان کي سيکاريون آھن اسان جي بزرگن مشائخن

---

[1] عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلرَّاحِمُوْنَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمٰنُ اِرْحَمُوْا مَنْ فِي الْاَرْضِ يَرْحَمْكُمْ مَنْ فِي السَّمَآءِ رواه ابوداؤد وَالترمذي -
ترجمو :- رحم ڪندڙن تي الله تعاليٰ رحم ڪري ٿو، توھان زمين وارن تي رحم ڪريو ته آسمان وارا توھان تي رحم ڪن - ١٢

[2] جيڪو شخص ڪنھن تي رحم نه ٿو ڪري ان تي ڪو به رحم نه ڪندو - ١٢

ڪيتري قدر ان تي عمل ڪيو آهي، تنهنجا مثال پڙهي سر دستي اوهان کي پڙهايان ٿو. سو مولانا رومي صاحب مثنوي جو نقل آهي ته هڪ دفعي پنهنجن مريدن شاگردن سميت، گرمي ڪري تتي منجهند گوٺ جي گهٽيءَ مان لنگهيا ٿي هڪڙو ڪتو ڏنائون جو گرميءَ کان هڪ ديوار جي ڇانوَ ۾ ستو پيو آهي پاڻ اتي بيهي رهيا ته پنيان ٻي خلق به بيهي رهي عرض ڪيائون سائين ڇو ڪا رهي ۾ بيهي رهيا آهيو. چيائين ته ڪتو وات تي ستو پيو آهي. ماڻهن چيو سائين پوءِ ڇا آهي، اسان هڪل ڏيئي اسون ته پري ڀڄي ويندو، چيائين نه ڪنهن کي تڪليف نه ڏيو ڀلي هنجو آرام نه ڦٽايو ته ڪتو پاڻ اٿي ريو تنهن کان پوءِ پاڻ لنگهيا - حضرت خواجه باقي بالله جو نقل آهي ته سياري جي رات هڪڙي ٻلي اچي سندس سوڙ ۾ سمهي رهي، سندن نماز نفل تهجد پڙهڻ جو وقت ٿيو، پاڻ چيائون جيڪڏهن اسان اٿنداسون ته ٻلي ڀڄي ويندي ۽ هن کي سيءُ لڳندو - پنهنجي نفل نماز قضا ڪيائون مگر ٻلي کي نه اٿاريائون. شيخ سعدي صاحبؒ چڱو چيو آهي

میازار مورے کہ دانہ کش ست ۔ کہ جان دارد و جان شیریں خوش ست [1]

٭ هر هڪ شخص جي مرتبي ۽ فضيلت مطابق عزت ٭

۽ آدر ڀاءُ ڪرڻ جو حڪم

(۲۶) اَنْزِلُوا النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ ص ۳۲۴ [2]

پاڻ سڳورن عليه الصلوٰة والسلام فرمايو آهي ته جاءِ ڏيو ۽ عزت ڏيو سڀني کي انهن جي حال ۽ شان موافق، ائين نه جو اميرن کي فقيرن سان ۽ خادم کي مخدوم سان هڪ جهڙو ڪريو جو ته ان ۾ عزت واري ماڻهو جي بي عزتي ٿيندي ۽ هن کي رنجيدگي پيدا ٿيندي، بلڪ فقير جو هن جي دل ٿوري التفات سان خوش ٿيندي ۽ ٿوري تعظيم سان به شڪرگذار ٿي ويندو، اهو مطلب نه آهي ته فقير سان اهڙي بي رخي ڪجي جو هن کي رنجائجي ۽ بي عزتو ڪجي، بلڪه ماڻهو جو آهن ته هي خوشامد آهي، هن دعوت يا هن مجلس ۾ غريبن ۽ اميرن جو فرق رکيو ويو آهي، مگر هي جوڻ غلط آهي. خدا تعالى پاڻ فرق رکيو آهي انهيءَ موجب اسان کي به فرق رکڻ گهرجي اوهين هڪڙي غريب نوڪر کي پنهنجي رئيس وڏيري سان گڏ کٽ تي وهاريندا ۽ گڏ ٿي ماني کارائيندا ته هو غريب پاڻ شرمسار ٿيندو ۽ بجاءِ خوش ٿيڻ جي ناراض ٿيندو

بگذار کہ بندہ کمینم ۔۔ تا در صف بندگان نشینم [3]

[1] ماڪوڙي (ڪولي) کي نه ايذاءِ جو داڻو کڻندڙ آهي، ساهه واري آهي، ساهه وڻندڙ ۽ مٺو آهي
[2] عَنْ عائِشَةَ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اَنْزِلُوا النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ رَوَاهُ اَبُوْ دَاوُد
ترجمو:- حضرت عائشه رضي الله تعالى عنها کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم فرمايو ته هر شخص جي عزت آهر عزت ڏيو
[3] مان ڪمتر درجي جو ٻانهو آهيان مونکي ڇڏ ته ٻانهن جي صف ۾ ويهان - (سعدي رح)

٭ قيامت قائم ٿيڻ جي سوال ڪرڻ جي منع ۽ قيامت لاءِ عمل ڪرڻ جي ترغيب ٭

(٢٧) إِنَّ رَجُلًا قَالَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ مَتَى السَّاعَةُ الخ ص ٤٢٦ [1]

حضرت انس کان روايت آهي ته هڪڙو شخص رسول الله صلي الله عليه وسلم جي خدمت ۾ آيو ۽ عرض ڪيائين ته يا رسول الله! قيامت ڪڏهن ايندي؟ شايد هن شخص اڳي اهڙو بيڪار سوال ڪيو هو، پاڻ سڳورن عليه الصلوٰة والسلام فرمايو ته قيامت لاءِ عمل ڪهڙو تيار ڪيو آهي، جو ڪڏهن اچڻ جو سوال ڪرين ٿو؟ قيامت ته يڪ ضرور اچڻي آهي، تنهن جي واسطي تياري ڪرڻ ۽ نيڪ عمل جو سوال ڪرڻ گهرجي، جيئن موت جو اچڻ ته يقيني آهي اگرچه تاريخ ڪنهن کي معلوم نه آهي. ڊاڪٽرن کان علاج پڇڻ گهرجي نه موت جي تاريخ. تنهن تي هن شخص جواب ڏنو سائين نيڪ عمل ته مون ڪونه ڪيو آهي، مگر هي ته آئون الله تعاليٰ ۽ سندس رسول مقبول کي محبت رکان ٿو. حضور جن فرمايو "اَنْتَ مَعَ مَنْ اَحْبَبْتَ" تون قيامت جي ڏينهن انهن سان گڏ هوندين جن سان محبت رکندين. حضرت انس فرمائي ٿو ته ان بشارت سان سڀ مسلمان اهڙا خوش ٿيا جو اسلام کان پوءِ ڪنهن شيءِ سان اهڙا خوش نه ٿيا هوا. حديث شريف ۾ آيو آهي، جيڪڏهن ڪو شخص خدا ڪارڻ ڪنهن سان محبت رکي ٿو ۽ هڪڙو شخص مشرق ۾ آهي ٻيو مغرب ۾ ته خدا تعاليٰ انهن کي ڏينهن قيامت جي گڏ ڪندو ۽ فرمائيندو هي اهو شخص آهي جنهن کي تون محبت رکندو هئين.

هن مان معلوم ٿيو ته غائبانه ڪنهن اوليا سان اگرچه اهل ممات جو هجي محبت رکڻ ۾ اهڙو وڏو فائدو آهي.

٭ حسن اخلاق جي فضيلت ٭

(٢٨) إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَيُدْرِكُ بِحُسْنِ خُلُقِهٖ دَرَجَةَ قَائِمِ اللَّيْلِ وَصَائِمِ النَّهَارِ ص ٤٣١ [2]

پاڻ سڳورن عليه الصلوٰة والسلام فرمايو آهي، تحقيق مؤمن پهچي ٿو ساڻ حسن اخلاق جي رات جاڳندڙ ۽ ڏينهن جي روزه رکڻ وارن کي سببان نيڪ اخلاق جي.

يا ڳرو! ڏسو! حسن اخلاق جي فضيلت ۽ ثواب کي. ڪيترو ته عبادتن ۽ رياضتن کان انکي زياده شرف ۽ مرتبو ڏنو ويو آهي.

---

[1] عَنْ اَنَسٍ اَنَّ رَجُلًا قَالَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ وَيْلَكَ وَمَا اَعْدَدْتَ لَهَا قَالَ مَا اَعْدَدْتُ لَهَا اِلَّا اَنِّيْ اُحِبُّ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ قَالَ اَنْتَ مَعَ مَنْ اَحْبَبْتَ قَالَ اَنَسٌ فَمَا رَاَيْتُ الْمُسْلِمِيْنَ فَرِحُوْا بِشَيْءٍ بَعْدَ الْاِسْلَامِ فَرَحَهُمْ بِهَا مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ

[2] عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُوْلُ اِنَّ الْمُؤْمِنَ لَيُدْرِكُ بِحُسْنِ خُلُقِهٖ دَرَجَةَ قَائِمِ اللَّيْلِ وَصَائِمِ النَّهَارِ رَوَاهُ اَبُوْ دَاوٗدَ

عبادت بجز خدمت خلق نيست   به تسبيح و سجاده و دلق نيست [1]

٭ مسلمان کان تڪليف ۽ ايذاءُ پهچڻ تي صبر ڪرڻ جي فضيلت ٭

(٢٩) اَلْمُسْلِمُ يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلٰى اَذَاهُمْ الخ ص ٤٣٢ ع ٢ [2]

پاڻ سڳورن عليه الصّلوٰة والسّلام فرمايو آهي اهو مؤمن شخص جو ماڻهن سان ملي جُلي ۽ هنن جي ايذاءِ ۽ تڪليف ڏيڻ تي صبر ڪري ڀلو آهي ان شخص کان جو ماڻهن کان پري رهي ۽ انهن جي ايذاءِ تي صبر نه ڪري. پنهنجي نقشبنديه جي مشائخن جو به ان تي عمل آهي ۽ ماڻهن سان رل مل ٿي رهڻ جو طريقو اختيار ڪيو آهي ۽ هنن جي اصولن ۾ هڪڙو اصول "خلوت در انجمن" آهي. ماڻهن سان رلُ مل ٿيڻ ۾ ضرور مخالفتون ٿينديون، گلائون ٿينديون ۽ طعنا ڏنيون ٿينديون، انهن جي برداشت ڪرڻ سان وڏا درجا حاصل ٿيندا. حضرت امام رباني قُدِّسَ سِرُّهٗ مڪتوبات شريف ۾ لکيو آهي

از تحمل ايذا خلق چاره نيست   واز صبر بر جفائے اقارب گذرے نه [3]

جنهن حضرت محمدؐ جهڙي هستي خلق جي ايذاءِ ۽ قريبن ۽ عزيزن جي جفا کان ڇٽل نه آهي. ته پوءِ اسان ۽ اوهان ڪهڙي شمار ۾ آهيون جو عزيزن ۽ خلق جي مخالفتن ۽ نيش زني کان ڇٽل رهنداسين

٭ پنهنجي گهر جي ڪم ڪار ڪرڻ ۾ وڏو ثواب آهي ٭

(٣٠) كَانَ يَكُوْنُ فِيْ مِهْنَةِ اَهْلِهٖ الخ ص ٥١٩ ع ٤ [4]

اُمّ المؤمنين بي بي عائشهؓ کان پڇيائون ته پاڻ سڳورا عليه الصّلوٰة والسلام پنهنجي گهر ۾ ڇا ڪندا هوا. چيائين منجهه خدمت پنهنجي عيال جي هوندا هوا. اڄ ڪلهه مولوي صاحبان ۽ پير صاحبن کي پنهنجي گهر جي ڪم ڪرڻ ۾ عار لڳندو آهي، تنهن لاءِ هي حديث ذڪر ڪيم.

نقل آهي ته خليفو عمر بن عبدالعزيزؒ جنهن شام جو خليفو بادشاهه هو تنهن عيد جي ڏينهن کي زالون عيد مبارڪ لاءِ سندس گهر آيون بي بي صاحبه سندس گهر ۾ ويٺي هئي ۽ هڪڙو شخص گپ گارو ڪري بيٺل ڪي ٽيبي ته هن هنن عرض ڪيو ته بيبي صاحبه توهان جو پير دوٺي ڪريان گهر ۾ مزدور پيو ڪم ڪري. چيائين ته نه هي مزدور نه آهي، هي پاڻ خليفو عمر بن عبدالعزيزؒ آهي جو منهنجو گهر وارو آهي.

---

[1] يعني:- خدمت خلق کان ڏيڻ ڪي ڪابه عبادت سواءِ فرضن جي ڀلي نه آهي. تسبيح، مصلو ۽ گودڙي پائڻ ڪي اها ڀلائي نه آهي
[2] عَنْ اِبْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اَلْمُسْلِمُ يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلٰى اَذَاهُمْ اَفْضَلُ مِنَ الَّذِيْ لَا يُخَالِطُهُمْ وَلَا يَصْبِرُ عَلٰى اَذَاهُمْ رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَةَ
[3] خلق جي ايذاءِ برداشت ڪرڻ کان سواءِ ڪوئي چارو نه آهي، مائٽن جو ظلم ڪرڻ تي صبر ڪرڻ کان سواءِ گذر به نه آهي.
[4] عَنِ الْاَسْوَدِ قَالَ سَاَلْتُ عَائِشَةَ مَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْنَعُ فِيْ بَيْتِهٖ قَالَتْ كَانَ يَكُوْنُ فِيْ مِهْنَةِ اَهْلِهٖ تَعْنِيْ خِدْمَةَ اَهْلِهٖ فَاِذَا حَضَرَتِ الصَّلٰوةُ خَرَجَ اِلَى الصَّلٰوةِ رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ. ترجمو:- حضرت اسودؒ فرمائي ٿو ته مون

اسانجو ڏاڏو خواجه عبدالرحمٰن صاحبؒ، مونکي ياد آهي، جڏهن مسجد مان نماز پڙهي گهر ايندا هوا ته وات ۾ جيڪي ڪڪ پن ڪانا ڪانيون پيون هونديون هيون سي چونڊي ميڙي بغل ۾ ڪري گهر آڻيندا هوا ۽ مطبخ ۾ انهن کي وجهي ڏيندا هوا ته چلهه ۾ وجهي انهن شان تي ٻارڻ ٿيو. اسانجا والد صاحب، گهر ۾ ڪوهي ڀتي يه ڦي ٻاريون پاڄي ترڪاري يو ڪا ٿيندا هوا. فرصت جي وقت ۾ اندر اچي ٻني کٽي ٻاري ۾ وجهندا هوا ۽ ڪڪ پن ڪيي پاڻي ڏيار ڀيندا هوا يو ۽ تيار تيل پاڄي پني رومال پري مطبخ ۾ وجي ماٿين کي ڏيندا هوا. ونو هي پاڄي بوٽ ڪري ڪاريو.

﴿ ٽي ڏينهن کان وڌيڪ ناراض رهڻ جي منع ﴾

(٣١) لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ اَنْ يَّهْجُرَ اَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ فَمَنْ هَجَرَ فَوْقَ ثَلَاثٍ فَمَاتَ دَخَلَ النَّارَ ص ١٤٢٨ ع[1]

ﷺ حديث شريف ۾ آيو آهي ته جائز نه آهي واسطي ڪنهن شخص جي جو پنهنجي ڀاءُ کي ٽن راتين کان زياده ڪنا ڇڏي، جڏهن گڏجن پاڻ ۾ هڪ هيڏانهن هو هوڏانهن منهن موڙي انهن مان بهتر شخص اهو آهي جو پهرين سلام ڏيڻ شروع ڪري.

﴿ الله تعالىٰ جي مخلوق سان احسان ڪرڻ جي فضيلت ﴾

(٣٢) اَلْخَلْقُ عِيَالُ اللهِ فَاَحَبُّ الْخَلْقِ اِلَى اللهِ مَنْ اَحْسَنَ اِلٰى عِيَالِهٖ ص ٤٢٥ ع[3]

پاڪ سڳورن عليه الصلوٰة والسلام جن فرمايو آهي. مخلوق خدا تعالىٰ جو عيال آهي ۽ محبوب ترين خلق جو خداوند اهو شخص آهي جيڪو زياده نيڪي ۽ احسان ڪندو هوندو انجي عيال تي.

ڏسو! اسانجي اهل وعيال سان ڪو نيڪي ڪري ٿو، ڪهڙي نه دل اسانجي خوش ٿئي ٿي خدا تعالىٰ به پنهنجي مخلوق جي نيڪي ڪرڻ سان اهڙو خوش ٿئي ٿو.

(اڳئين صفحه تان آندل) حضرت عائشه کان پڇيو ته حضور عليه السلام گهر ۾ ڇا ڪندا هئا. حضرت عائشهؓ فرمايو ته گهر وغيره ڪار ۾ مصروف هوندا هئا جڏهن نماز جو وقت ٿيندو هو ته نماز لاءِ نڪرندا هئا.

[1] عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ اَنَّ رَسُوْلَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الخ رَوَاهُ اَحْمَدُ وَاَبُوْ دَاوُدَ - ترجمو:- حضرت ابوهريره کان روايت آهي، حضور عليه السلام فرمايو ته ڪنهن به مسلمان لاءِ جائز نه آهي ته مسلمان ڀاءُ سان ٽن ڏينهن کان وڌيڪ جدائي ڪري جنهن به شخص ٽن ڏينهن کان وڌيڪ جدائي ڪئي ۽ ان حالت ۾ مري ويو ته دوزخ ۾ داخل ٿيندو. مسئله:- ڀاءُ مسلمان سان جدائي دنيوي معاملن ۾ ٿوري گهڻي قصور ڪري ته انهي سبب جائز نه آهي باقي دين مذهب ۽ عقيده جي خرابي سبب بد مذهب ۽ بدعقيده سان جدائي واجب آهي.

[2] عَنْ اَبِيْ اَيُّوْبَ الْاَنْصَارِيْ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَحِلُّ لِرَجُلٍ اَنْ يَّهْجُرَ اَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثِ لَيَالٍ يَلْتَقِيَانِ فَيُعْرِضُ هٰذَا وَيُعْرِضُ هٰذَا وَخَيْرُهُمَا الَّذِيْ يَبْدَأُ بِالسَّلَامِ مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ. ترجمو متن ۾ ذڪر ٿيل آهي.

[3] عن انس وعن عبدالله قالا قَالَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الخ رَوَى الْبَيْهَقِيُّ فِيْ شُعَبِ الْاِيْمَانِ - ترجمو متن ۾ ذڪر ٿيل آهي.

﴿ماءُ جو پيءُ کان درجي بدرجي وڌيڪ ۽ ماءُ سان نيڪي ڪرڻ جي فضيلت﴾

(۳۳) مَنْ اَبَرُّ قَالَ اُمَّكَ قُلْتُ ثُمَّ مَنْ اِلخ ص ۴۲۰ [1]

رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰه عليه وسلم کان هڪڙي اصحابيءَ پڇيو ته يا حضرت ڪنهن سان نيڪي ڪريان جو مون تي زياده حق آهي - فرمايائون پنهنجي ماءُ جي خدمت ۽ هن سان احسان ڪرڻ وري مون عرض ڪيو پوءِ ڪنهن سان، فرمايائون ماءُ سان وري عرض ڪيم پوءِ ڪنهن سان فرمايائون پوءِ پيءُ سان، پوءِ جيڪو قرابت ۾ ويجهو هجي درجه بدرجه -

ٻي حديث شريف ۾ آهي هڪڙي شخص حضرت جن کان پڇيو ته يا رسول الله صلى الله عليه وسلم مون کان وڏو گناهه ٿي ويو آهي پوءِ ڪا واٽ بخشائڻ جي آهي ياڪ فرمايائون ماءُ تنهنجي حيات آهي عرض ڪيم ته نه، فرمايائون ماسي آهي، چيم هائو فرمايائون وڃي پنهنجي ماسيءَ کي راضي ڪر ۽ هن سان نيڪي ڪر ته تنهنجو گناهه ميٽجي ويندو -

﴿در در ڀٽڪندڙ کي مسڪين نه چئجي﴾

(۳۴) لَيْسَ الْمِسْكِيْنُ الَّذِيْ يَطُوْفُ عَلَى النَّاسِ اِلخ ص ۱۶۱ [3]

پاڪ سڳورن عليه الصلوٰة والسلام فرمايو آهي ته مسڪين اهو شخص نه آهي جو در در گهمي لقمون يا ٻه لقما گهري جو ڏانو يا ٻه ڏاڻا وٺي وڃي بلڪ مسڪين اهو شخص آهي جو هن وٽ ڪا شيءِ نه هجي پر حيا کان پنهنجي مسڪيني ظاهر نه ڪري ته هن کي ماڻهو خيرات ڏين ۽ نه ئي ڪنهن کان سوال ڪري - في الحقيقت مسڪين ۽ فقير اهو شخص آهي جنهن پنهنجو گهڻو ڪسب نه ڪري ورتو آهي ۽ ڪفايت هوندي ماڻهن کان نه پنيو آهي

[1] عَنْ بَهْزِ بْنِ حَكِيْمٍ عَنْ اَبِيْهِ عَنْ جَدِّهٖ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ مَنْ اَبَرُّ قَالَ اُمَّكَ قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ اُمَّكَ قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ اُمَّكَ قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ اَبَاكَ ثُمَّ الْاَقْرَبَ فَالْاَقْرَبَ رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَاَبُوْ دَاوُدَ - هن حديث شريف جو ترجمو متن ۾ ڏنل آهي

[2] عَنِ ابْنِ عُمَرَ اَنَّ رَجُلًا اَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ اِنِّيْ اَصَبْتُ ذَنْبًا عَظِيْمًا فَهَلْ لِيْ مِنْ تَوْبَةٍ قَالَ هَلْ لَكَ مِنْ اُمٍّ قَالَ لَا قَالَ وَهَلْ لَكَ مِنْ خَالَةٍ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَبَرَّهَا رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ - هن حديث شريف جو ترجمو فقط متن ۾ ذڪر ٿيل آهي -

[3] عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْسَ الْمِسْكِيْنُ الَّذِيْ يَطُوْفُ عَلَى النَّاسِ تَرُدُّهُ اللُّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ وَالتَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ وَلٰكِنَّ الْمِسْكِيْنَ الَّذِيْ لَا يَجِدُ غِنًى يُغْنِيْهِ وَلَا يُفْطَنُ بِهٖ فَيُتَصَدَّقُ عَلَيْهِ وَلَا يَقُوْمُ فَيَسْاَلُ النَّاسَ مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ

﴿ سوال ڪرڻ جي منع ۽ ڪسب حلال جي ترغيب ﴾

(٣٥) اِنَّ رَجُلاً مِّنَ الْاَنْصَارِ اَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْاَلُهُ الخ ص ١٦٣ ع له

ڏسو! هن حديث شريف ۾ صاف صاف آيو آهي ته هي سوالي فقيراڄ ڪلهه جا ٿلها متارا گهمندا ڦرندا وتن ۽ ماڻهن کان پيسو ڏوڪڙ گهرندا ڳڻندا وتن انهن کي پنڻ به جائز نه آهي ۽ انهن کي ڏيڻ به حق نه آهي- اهڙا گهڻا مثال ڏنا ويا آهن جو اهڙن فقيرن جي گودڙين مان گهڻا نوٽ ۽ گينيون نڪرن ٿيون-

﴿ پاڙي وارن مان ٿوري شيءِ کي به محبت سان قبول ڪرڻ گهرجي ﴾

(٣٦) يَا نِسَاءُ الْمُسْلِمَاتُ الخ ص ١٦٧ ع ٢ له

پاڪ سڳورن عليه الصلوٰة والسلام فرمايو آهي، اي مسلمان عورتو! نه حقير ۽ خوار ڪري سمجهو جيڪا شيءِ هڪ پاڙيسري ٻئي کي ڏئي يا پاڙيسري کي ڪا ٿوري شيءِ ڏئي اگرچه اهو ٻڪري جو کُرُ هجي بلڪ شڪر سان اهو قبول ڪري ڪما قيل

قَلِيْلٌ مِّنْكَ يَكْفِيْنِيْ وَلٰكِنْ قَلِيْلُكَ لَا يُقَالُ قَلِيْلٌ ۳

له عَنْ اَنَسٍ اَنَّ رَجُلاً مِّنَ الْاَنْصَارِ اَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْاَلُهُ فَقَالَ اَمَا فِيْ بَيْتِكَ شَيْءٌ فَقَالَ بَلٰى حِلْسٌ نَلْبَسُ بَعْضَهُ وَنَبْسُطُ بَعْضَهُ وَقَعْبٌ نَشْرَبُ فِيْهِ مِنَ الْمَاءِ قَالَ ائْتِنِيْ بِهِمَا فَاَتَاهُ بِهِمَا فَاَخَذَهُمَا رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهٖ وَقَالَ مَنْ يَشْتَرِيْ هٰذَيْنِ قَالَ رَجُلٌ اَنَا اٰخُذُهُمَا بِدِرْهَمٍ قَالَ مَنْ يَزِيْدُ عَلٰى دِرْهَمٍ مَرَّتَيْنِ اَوْ ثَلٰثًا قَالَ رَجُلٌ اَنَا اٰخُذُهُمَا بِدِرْهَمَيْنِ فَاَعْطَاهُمَا اِيَّاهُ فَاَخَذَ الدِّرْهَمَيْنِ فَاَعْطَاهُمَا الْاَنْصَارِيَّ وَقَالَ اشْتَرِ بِاَحَدِهِمَا طَعَامًا فَانْبِذْهُ اِلٰى اَهْلِكَ وَاشْتَرِ بِالْاٰخَرِ قَدُوْمًا فَاْتِنِيْ بِهٖ فَاَتَاهُ بِهٖ فَشَدَّ فِيْهِ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عُوْدًا بِيَدِهٖ ثُمَّ قَالَ اذْهَبْ فَاحْتَطِبْ وَبِعْ وَلَا اَرَيَنَّكَ خَمْسَةَ عَشَرَ يَوْمًا فَذَهَبَ الرَّجُلُ يَحْتَطِبُ وَيَبِيْعُ فَجَاءَ وَقَدْ اَصَابَ عَشَرَةَ دَرَاهِمَ فَاشْتَرٰى بِبَعْضِهَا ثَوْبًا وَبِبَعْضِهَا طَعَامًا فَقَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هٰذَا خَيْرٌ لَّكَ مِنْ اَنْ تَجِيْءَ الْمَسْئَلَةُ نُكْتَةً فِيْ وَجْهِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اِنَّ الْمَسْئَلَةَ لَا تَصْلَحُ اِلَّا لِثَلٰثَةٍ لِذِيْ فَقْرٍ مُّدْقِعٍ اَوْ لِذِيْ غُرْمٍ مُّفْظِعٍ اَوْ لِذِيْ دَمٍ مُّوْجِعٍ رَوَاهُ اَبُوْدَاوُدَ

ترجمه:- حضرت انس فرمائي ٿو ته هڪ انصاري حضور عليه السلام وٽ پنڻ لاءِ آيو- حضور عليه السلام فرمايو ته گهر ۾ ڪجهه آهي عرض ڪيائين هائو، هڪ ڪنو آهي جنهن مان ڪجهه وڇائيندا آهيون ۽ ڪجهه پائيندا آهيون ۽ هڪ پيالو آهي جنهن ۾ پاڻي پيئندا آهيون- پاڪ سڳورن فرمايو ته اهي ٻئي کڻي اچ چنانچه ان اصحابي اهي ٻئي آڻي پيش ڪيا حضور عليه السلام فرمايو ته هي ڪير وٺندو هڪڙي شخص چيو ته آءٌ انهن ٻنهين جو درهم ڏيندس پاڪ سڳورن به ياٽي دفعا فرمايو ته ڪير ان کان وڌائيندو- ته هڪ ٻي شخص چيو ته آءٌ ان به درهم ڏيندس پوءِ حضور عليه السلام اهي ڏنائين ٻئي درهم وٺي انصاري کي ڏئي فرمايو ته هڪ درهم جو اَن وٺي پنهنجي گهر پهچاءِ ۽ هڪ درهم ۾ ڪهاڙي وٺي اچ (باقي ص ٣٢ ع)

﴿عورت جي صدقو ڪرڻ جو ثواب، مرد کي عمر جي خاطي ۾ ملي آهي﴾

(٣٧) اِذَا اَنْفَقَتِ الْمَرْأَةُ مِنْ طَعَامِ بَيْتِهَا غَيْرَ مُفْسِدَةٍ الخ ص ع ١٤٢ [1]

پاڻ سڳورن فرمايو آهي جيڪڏهن ڪا عورت پنهنجي مڙس جي گهر مان ڪا شي بغير اسراف جي خيرات ڪري ٿي ته ان کي اجر ثواب ان خيرات جو ملندو ۽ ان جي مڙس کي اجر ڪمائي جو ملندو ۽ خادم کي به اجر ان جي خدمت جو ملندو.

﴿خيرات ڏيڻ ۾ خير آهي ۽ تڪلف ڪرڻ جي جيڪا هجي ته جي جيڪا﴾

شي ۾ ملي خوشيءَ سان ڏجي

(٣٨) اِذَا طَبَخْتَ مَرَقَةً فَاَكْثِرْ مَاءَهَا الخ ص ع ١٤١ [2]

پاڻ سڳورن عليه الصلوٰة والسلام جن فرمايو آهي، جڏهن ڪو گهر ۾ شوربو يا گوشت جو ٻوڙ رڌين ته ان ۾ پاڻي گهڻو وجهو ۽ ان سان پنهنجن پاڙيسرين جي خبرگيري ڪريو. هتي مثال طور فرمايو ويو آهي، خاص شوربي سان تعلق نه آهي مطلب ته ڪا به شي مثلاً ميوو. مٺائي يا ڪو ٻيو شيءِ ڪٺي ڪريو ته ان ۾ پاڙيسرين کي حصو ڏيو. پر حقير شيءِ هجي ته اوهين هنجي ڏيڻ کان عار نه ڪريو نه وٺڻ وارو وٺڻ کان انڪار ڪري.

رڳين صفتن آندل ۽ انصاري ڏنا مطابق عمل ڪندي کهاٽي ۽ ٻي اڃ پيش ڪئي. حضور عليه السلام کهاٽي ۾ ڪين وجهي انڪي ٽوناڻون ۽ فرمايائون ته وڃ ڪانيون ڪري وٺ پنڊ رهن ڏينهن تائين مون وٽ نه اچجان. اهو انصاري پنڊ رهن ڏينهن تائين ڪانيون ڪندو ۽ وڪڻندو رهيو ان مان صدم ڏهه درهم ڪمائي اچي پيش ڪيو جنهن مان ڪپڙو ۽ اَن خريد ڪيائين حضور عليه السلام فرمايو ته اهو تنهنجي لاءِ بهتر آهي هن کان جو تون پنهنجي اڻ سوال قيامت جي ڏينهن تنهنجي منهن ۾ پٽ جي نشاني ڏسجي جاءِ ڪن ته پنڻ اهڙن ماڻهن لاءِ جائز آهي جيڪي سخت مسڪين، گهاٽي ۾ هجن ۽ ڪنهن خوني جو بدلو ڏيڻ هجي.

[1] عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا نِسَاءَ الْمُسْلِمَاتِ لَا تَحْقِرَنَّ جَارَةٌ لِجَارَتِهَا وَلَوْ فِرْسِنَ شَاةٍ متفق عليه. ترجمو هن حديث شريف جو متن ۾ موجود آهي.

[2] قَلِيْلٌ مِّنْكَ يَكْفِيْنِيْ وَلٰكِنْ ۔ قَلِيْلُكَ لَا يُقَالُ قَلِيْلٌ

ترجمو:- تو کان ٿورو ٿورو مليل مولا ڪافي آهي. پر تنهنجي مليل شيءِ محبت سان ٿوري شيءِ کي ٿوري نه چيو ويندو.

﴿حاشيو هن صفحه جو﴾

[1] عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا اَنْفَقَتِ الْمَرْأَةُ مِنْ طَعَامِ بَيْتِهَا غَيْرَ مُفْسِدَةٍ كَانَ لَهَا اَجْرُهَا بِمَا اَنْفَقَتْ وَلِزَوْجِهَا اَجْرُهُ بِمَا كَسَبَ وَلِلْخَازِنِ مِثْلُ ذٰلِكَ لَا يَنْقُصُ بَعْضُهُمْ اَجْرَ بَعْضٍ شَيْئًا متفق عليه

هن حديث شريف جو ترجمو مٿي متن ۾ ذڪر ٿيل آهي.

[2] عَنْ اَبِيْ ذَرٍّ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا طَبَخْتَ مَرَقَةً فَاَكْثِرْ مَاءَهَا وَتَعَاهَدْ جِيْرَانَكَ رَوَاهُ مُسْلِمٌ. هن حديث شريف جو ترجمو مٿي متن ۾ ذڪر ٿيل آهي.

اسان کي پاڻ پنهنجن بزرگن جي اهيا هدايت ڪيل آهي ۽ فرمايو اٿن ته بابا اسان جو مريدن تي ڪو ڏنڻ بدل نه آهي جيڪو وٽانڪي پنج پيسا ڏئي ته وٺي دعا ڪري هليا وڃو ۽ جيڪو نه ڏئي ته انجي پنيان نه ڊوڙو اگرچه دولتمند هجي.

نقل آهي ته حضرت شاه احمد سعيد مجددي پنهنجي مسجد ۾ نماز مغرب جي پڙهي ويٺا هوا ته جماعتين مان هڪڙو شخص اٿيو ۽ جهولي مان ڪاڙ پيسا ڪڍي هر ڪنهن جماعتي کي به به پيسا خيرات جا ڏيندو ويو. انهي صف ۾ حضرت شاه احمد سعيد جو پٽ به ويٺل هو. صاحبزادي کي جڏهن به پيسا ڏنائين صاحبزاده صاحب نه ورتا ۽ وٺڻ کان انڪار ڪيائين. حضرت جو سامهون مصلي تي ويٺو هو تنهن ڏٺو ته صاحبزاده صاحب پيسا نه ٿو وٺي تنهن کي کاوڙ ڪري چيائين پيسا ڇو نه ٿو وٺين به پيسا آهن ته ڏهن نٿو وٺين. سڀ ويهه جو نوٽ هجي ها ته يڪدم وٺين ها. ڏيڻ واري کي فرمايا ٿون. صاحبزاده نٿو وٺي ته اهي به پيسا مونکي آڻي ڏي جو آئون هن جو پيءُ آهيان هو منهنجو پٽ آهي، هو توکان نٿو وٺي ته آئون توکان وٺندس.

هن قصه ۾ مٿين حديث مطابق اهيا هدايت ٿيل آهي ته جيڪو شخص اوهانکي ڪا شيءِ ڏئي اگرچه اهڙا خوار ۽ حقير هجي اهاڙ رد نه ڪريو ۽ شڪر گذاري سان قبول ڪريو.

حديث شريف ۾ آيو آهي، جيڪڏهن ٻڪري جا کرڙ اوهانکي ڪو ڏئي ته رد نه ڪريو.

ڪافرن ۽ بيدينن سان مشابهت جي منع

(٣٩) خَالِفُوا الْمُشْرِكِيْنَ اَوْفِرُوا اللِّحٰى وَاحْفُوا الشَّوَارِبَ لِخ ص ع ٣٨ لـه

هي حديث شريف متفق عليه صحيح بخاري ۽ صحيح مسلم جي آهي ڪن روايتن ۾ لفظ اعفوا اللحٰى جو عين سان آهي ڪن ۾ اوفروا ڪن ۾ وَفِّرُوا ۽ ڪَثِّرُوا آهي معنيٰ ساڳي آهي، معاف ڪريو ڏاڙهي کي ڪوڙائڻ ۽ ڪترڻ کان ۽ زياده ڪريو، ابنوه ڪريو ڏاڙهي کي. مخدوم عبدالواحد سيوستاني انهي باب ۾ مستقل رسالو لکيو آهي، جنهن ۾ چاليهه حديثون لکيون آهنس.

مسلمانو! ڏسو رسول الله صلى الله تعالىٰ عليه وسلم اوهانکي ڪيترو تاڪيد ڪيو آهي ٻارن ڏاڙهي ڇڏڻ لاءِ حڪم ڪيو آهيس مگر وهين هنجي برخلاف ڪم ڪريو، اوهين پاڻ کي رسول الله صلى الله عليه وسلم جو امتي سڏائڻ جا ڪيتري قدر حقدار آهيو، قيامت جي ڏينهن رسول الله صلى الله عليه وسلم کي ڪهڙو منهن ڏيکاريندؤ ۽ سندين شفاعت ۾ ڪهڙي اميد رکندؤ.

لـه عَنْ اِبْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَالِفُوا الْمُشْرِكِيْنَ اَوْفِرُوا اللِّحٰى وَاحْفُوا الشَّوَارِبَ وَفِيْ رِوَايَةٍ اَنْهِكُوا الشَّوَارِبَ وَاَعْفُوا اللِّحٰى متفق عليه. هن حديث شريف جو ترجمه مٿي متن ۾ ذڪر ٿيل آهي.

ــ اهڙو فيصلو ڏيڻ پاڻ پنهنجو ڪريو. مونکي زياده ڇوٽ جو ضرور ڪونه آهي ڪافرن جي مشابهت ۾ متابعت اهڙي سخت ڪوشش سان ڪريو. جو هر روز منهن تي پاڪي گهمايو ۽ پاڻهي پاڻ کي بيجڙ تو ڪريو ۽ رسول الله صلى الله تعالىٰ عليه وسلم جي پرواه نه ڪريو.

حتى الوسع پنهنجي پاڻ مسلمانن کي ڪنهن به چڱي طريقي سان فائدو ڏيڻ گهرجي.

(۴۰) مَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ اَنْ يَّنْفَعَ اَخَاهُ فَلْيَنْفَعْهُ ص ۳۸۸ ؎۱

حديث شريف ۾ آيو آهي ته پاڻ سڳورن عليه الصلوٰة و السّلام جهاڙ ڦوڪ ڪان منع ڪئي پوءِ عمرو بن حزم جي گهر جا ماڻهو آنحضرت عليه الصلوٰة والسلام جي خدمت ۾ آيا ۽ عرض ڪيائون يا حضرت! اسان وٽ جهاڙ ڦوڪ جي ترتيب آهي جنهن سان ڀتون جي ڏنگ کي جهاڙ ڦوڪ ڏيندا آهيون ۽ اوهان جهاڙ جي منع فرمائي آهي ان جي جواب ۾ پاڻ سڳورن عليه الصلوٰة والسّلام فرمايو ته جيڪو شخص پنهنجي ڀاءُ کي فائدو پهچائي سگهي ته پيو ڪري اسان منع ان ڪري ڪئي ته متان ان ۾ ڪي ڪلما ڪفر ۽ شرڪ جا هجن اهي نه هجن تڏهن ڪريو. هن حديث شريف مان معلوم ٿيو ته جهاڙ ڦوڪ يعني ڦيٿو ڦوڪ يا تعويذ لکڻ يا پاڻي وغيره پڙهي ڏيڻ سڀ درست آهن ۽ " مَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ اَنْ يَّنْفَعَ اَخَاهُ فَلْيَنْفَعْهُ " جي حڪم ۾ داخل آهن

تا توانى بجهان حاجت محتاج برار — بدمے يا درمے يا قدمے يا قلمے

ماءُ پيءُ کي گاريون ڏيڻ ڪبيره گناهه آهي.

(۴۱) مِنَ الْكَبَائِرِ شَتْمُ الرَّجُلِ وَالِدَيْهِ الخ ص ۴۱۹ ؎۲

پاڻ سڳورن عليه الصلوٰة والسلام فرمايو آهي وڏو ڪبيرو گناهه هي آهي جو ماڻهو پنهنجي پيءُ ماءُ کي گاريون ڏئي اصحابن عرض ڪيو. يا رسول الله! اهڙو ڪهڙو شخص هوندو جو پنهنجي پيءُ ماءُ کي گاريون ڏيندو فرمايائون اهو هينئن ٿيندو جو ڪنهن جي پيءُ ماءُ کي گاريون ڏيندو ته هو هن جي پيءُ ماءُ کي گاريون ڏيندو پوءِ گويا هن پنهنجي پيءُ ماءُ کي گاريون ڏياريون

بد نه بولے زير گردوں گر کوئی ميری سنے — ہے يہ گنبد کی صدا جيسی کہے ويسی سنے

؎۱ عَنْ جَابِرٍ قَالَ نَهٰى رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الرُّقٰى فَجَاءَ اٰلُ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ فَقَالُوْا يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ اِنَّهٗ كَانَتْ عِنْدَنَا رُقْيَةٌ نَرْقِيْ بِهَا مِنَ الْعَقْرَبِ وَاَنْتَ نَهَيْتَ عَنِ الرُّقٰى فَعَرَضُوْهَا عَلَيْهِ فَقَالَ مَا اَرٰى بِهَا بَاْسًا مَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ اَنْ يَّنْفَعَ اَخَاهُ فَلْيَنْفَعْهُ رواه مسلم

؎۲ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْكَبَائِرِ شَتْمُ الرَّجُلِ وَالِدَيْهِ قَالُوْا يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ وَهَلْ يَشْتِمُ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ قَالَ نَعَمْ يَسُبُّ اَبَا الرَّجُلِ فَيَسُبُّ اَبَاهُ وَيَسُبُّ اُمَّهٗ فَيَسُبُّ اُمَّهٗ متفق عليه

۽ مونکي اميد آهي ته هنن حديثن مان مردانه ماڻهن کان زالن کي وڌيڪ فيض ۽ فائدو پهچندو ڇو ته اسان پاڻ ڏٺو آهي ۽ تجربو ڪيو آهي ته زالون ڪا ڳالهه قرآن ۽ حديث جي ٻڌنديون آهن ته فوراً دل وجان سان ان کي قبول ڪنديون آهن، پڪو ايمان ۽ يقين آڻينديون آهن ۽ ان تي عمل به ڪنديون آهن، تنهن جا گهڻا مثال چشمديد آهن پر هڪڙو مثال نموني طور لکون ٿا.

۽ اسانجي پڦي سڳوري والده مرحوم آغا عبدالسلام جان، ٽي مهينا لڳو لڳ رجب، شعبان ۽ رمضان، روزا رکندي هئي ۽ ڇهه روزا شوال جا به. اسان عرض ڪيو ته هاڻي توهين ضعيف پيرسن ٿيون آهيو ۽ سخت گرميءَ جي موسم آهي ايتري تڪليف نه ڪريو پاڻ فرمايائون ته مدينه شريف ۾ هواسين، تنهن ۾ هڪڙي ڏينهن ڪتاب تي پڙهيو تنهن ۾ لکيل هو ته هي ٽي مهينا روزا رکڻ وڏو ثواب آهي، چاليهه سال ٿيا آهن ته اسان اهي روزا شروع ڪيا آهن، جيستائين حياتي ۽ طاقت آهي ته ڪو نه ڇڏينديس.

مسئلو :- موضوع حديث ناهڻ يعني جيڪا ڳالهه پاڻ سڳورن عليه الصلوٰة والسلام نه ڪئي هجي سا حضور اڪرم عليه الصلوٰة والسلام تي ڪوڙي نسبت ڪرڻ وڏو ڪبيرو گناهه آهي ۽ حديث شريف ۾ آيو آهي.

مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

۽ جيڪو مون تي ڪوڙ هڻي، سو پنهنجو گهر جهنم ۾ ٺاهي.

۽ هي حديث متواتر آهي تنهن ۾ ڪو شڪ شبهو نه آهي پر عالمن جو بالاتفاق هي فيصلو ڪيل آهي ته اهڙي حديث جو نقل ڪرڻ به سخت گناهه آهي، يعني قبول ڪندڙ سين ته هي حديث هن پاڻ نه ٺاهي آهي پر اهڙي حديث جو نقل ڪرڻ ۽ ٻڌائڻ به منع آهي مگر خاص هن جي واسطي ته هو حديث جو حال ماڻهن کي ٻڌائي ته هي حديث موضوع آهي. هي خيال ڪرڻ ۽ چوڻ ته ترغيب، ترهيب جي واسطي نيڪ نيت سان ته هي ڪم چڱو آهي ته ماڻهو بدي کان يا گناهه جو ڪم آهي تنهن کان پرهيز ڪن سو به ناجائز ۽ گناهه آهي، جا ڪٿي وعظ ۾ چوي يا ڪتاب ۾ لکي.

موضوع ۽ ضعيف حديثن جون علامتون

۽ پهرين پهرين وڏي علامت، جا وجدان شاهه، ذوق شاهه، روشن ضميري ۽ ڪثرت محاوره شان تعلق تي رکي، سا هي آهي جو اهو ڪلام زبان نبوت ۽ رسالت شان

مشابهت نه رکي. جن عالمن سڀني عمر ننڍي پڻ کان وٺي سٺ ستر سالن تائين حديثن سان محاورو رکيو آهي ۽ حديثون پڙهيون پڙهايون آهن سي طرز ڪلام مان نبوت گفتگوءِ مان يڪدم سمجهي سگهن ٿا ۽ معلوم ڪري وٺن ٿا ته هي ڪلام آنحضرت عليه الصلوٰة والسلام جو آهي يا نه. ته سو مثلاً اسان ننڍي پڻ ۾ شيخ سعدي جا ڪتاب ۽ مولانا جامي جا ڪتاب مثنوي مولانا رومي صاحب ۽ ديوان حافظ پڙهيا آهن، اقبال ۽ غالب جا شعر پڙهيا آهن، شاه ڀٽائي جو ڪلام ۽ حافظ حامد جي شعرن سان محاورو رکيو آهي هرهڪ صاحب جو ڪلام هاڻي پڙهندا سون پري کان سمجهندا اسين ته هي شاه ڀٽائي جو ڪلام آهي. هي مولانا روميءَ جو آهي، هي اقبال جو آهي، هي غالب جو آهي اهو ساڳيو بيت يا خط جنهن دوست جو لکيل هوندو آهي پري کان چوندا اسين ته هي فلاڻي جو آهي، هي فلاڻي جو. بلڪ پري پري آواز ٻڌڻ سان معلوم ڪندا اسين ته هي آواز فلاڻي جو، هي آواز فلاڻي جو آهي. پر ڪي ٻيون علامتون عام فهم به جيڪي محدثن ذڪر ڪيون آهن سي هيٺ لکون ٿا، جو ته عام ماڻهن کي ايترو محاورو ڪونه آهي، جو حضور جن جي طرز ڪلام کي پروڙي سگهن.

(١) اهي حديثون جي طبيبن جي ڪلام سان مشابهت رکن ٿيون، مثلاً هريسه کائڻ ۾ هيتري طاقت آهي يا واڱڻ کائڻ هر مرض جي دوا آهي. يا اُس ۾ گرم ٿيل پاڻيءَ سان غسل ڪرڻ سان ڪوڙه پيدا ٿيندي وغيره وغيره.

(٢) ٻيو اهي حديثون جنهن جي غلط هجڻ تي مشاهده شاهد هجي، مثلاً عوج بن عنق جو قد ٽي هزار گز هو ۽ سمنڊ جو پاڻي هن جي گوڏي تائين ايندو هو. يا هي حديث، ته ٽي شيون اکين جو نور روشن ڪن ٿيون. ساوڪ ڏسڻ، وهندڙ پاڻي ڏسڻ ۽ خوبصورت جو منهن ڏسڻ

(٣) اهي جا صحيح حديث يا قرآن شريف جي مخالف هجي، مثلاً هي حديث ته دنيا جي عمر ست هزار سال آهي، حالانڪ قرآن شريف ۾ آهي ته قيامت جو وقت ڪنهن کي معلوم نه آهي، جي ست هزار سال عمر دنيا جي معلوم هجي ته هرڪو حساب ڪري ٻڌائيندو ته قيامت اچڻ ۾ باقي هيتري دير آهي.

(٤) هرهڪ سورة قرآن شريف جي خاصيت جون روايتون محدثن وٽ صحيح نه آهن اگرچه تفسير بيضاوي ۽ ڪشاف ۾ مذڪور آهن، انهن حديثن جو واضع نوح بن ابي عصمه آهي ۽ قبول ڪيو آهيس ته هي حديثون سورتن جي خاصيتن جون

مون هن ڪري ناهي ماڻهن کي ٻڌايون آهن، جو جڏهن ڏٺم ته ماڻهن قرآن شريف جي فوائد و خواص کان منهن موڙيو ۽ ٻين علمن، مثلاً تواريخ ۽ فقه ڏانهن توجهه ڪيو اٿن ته هن ماڻهن کي قرآن شريف ڏانهن راغب ڪرڻ لاءِ اهي حديثون مون وضع ڪيون.

(۵) حضرت خضر جي بنسبت حديثون حياتي جون محدثن وٽ صحيح نه آهن ۽ صحيح حديث "لَا يَبْقَى بَعْدَ مِائَةِ سَنَةٍ اَلْخ"[1] جي مخالف آهن، ڇو ته هن عمر طبعي انسان جي هڪ سو ويهه سال نه رکي آهي نه ست سو سال.

- مونکي رتن جي دعوى ڪرڻ جو عجب نه آهي ڇو ته اهڙا امدعى ڪل اب اسانجي زمانه ۾ به گهڻا پيدا ٿين ٿا. هڪڙو شخص فولاد نالي ذات جو شخص بلوچ ويل رياست خيرپور ميرس ۾ پيدا ٿيو هو، جنهن دعوى خدائي جي ڪئي هئي ۽ عجيب عجيب ڳالهيون ڪندو هو، پوءِ خانصاحب جن محمد ابراهيم وزير رياست جي هن کي ٻه سال ٽيپ ڏئي ڇڏي پوءِ سڌو ٿيو. مونکي عجب انهن عالمن جو آهي جن هنجي دعوى کي خلاف عقل ونقل جي تسليم ڪيو آهي. بفرض محال جيڪڏهن قبول ڪريون ته هو ست سو سال جيئرو رهيو آهي ته به ست سو سال سڄ رکيل نٿو رهي، سڄ جتي هوندو سڀجي دنياکي روشن ڪندو ڇو ته آهن سڄ کاري هيئان نٿو لڪي سگهي اهڙو سج هندستان ۾ موجود هجي ۽ دنيا کي ڪنهن خبر نه پوي ۽ ڏسڻ ۾ نه اچي ته افسوس جي ڳالهه آهي.

- هتي اصحابن سڳورن جي شان وشرف جي ڳالهه نڪتي آهي تنهن ڪري سمجهيم ته هن مناسب ته هن مسئلي جي چناڻي ۽ تشريح ڪريان "لِاَنَّ الْكَلَامَ يَجُرُّ اِلَى الْكَلَامِ" ٻي ڳالهه ٿئي ٿي تربيٽي ٿئي ڇو ته فائده کان خالي نه آهي.

- رسول الله صلى الله تعالىٰ عليه وسلم فرمايو آهي "اَللّٰهَ اَللّٰهَ فِيْ اَصْحَابِيْ" خدا تعالىٰ کان ڊڄو منهنجن اصحابن جي شان ۾ وري به مڪرر فرمايائون، اَللّٰهَ اَللّٰهَ فِيْ اَصْحَابِيْ، خدا تعالىٰ کان ڊڄو منهنجن اصحابن جي شان ۾ اوهين هنن کي تيرن چٽڻ جو نشان نه بڻايو، جيڪو هنن سان محبت رکندو ته هن گويا مون سان محبت رکي ۽ جنهن هنن سان بغض رکيو ته هن گويا مون سان بغض رکيو.

[1] هي حديث مڪتوبات معصوميه- دفتر اول مڪتوب ۱۸۲ الي حضرت خضر جي حياتي ۽ وفات جي بيان ۾ الاصابة في معرفة الصحابة جي حوالي سان بيان ٿيل آهي - اصابة جي عبارت بعينه هي آهي - "وَ اِنَّ الْبُخَارِيَّ سُئِلَ عَنْ حَيَاةِ الْخَضِرِ فَاَنْكَرَ ذَالِكَ وَ اسْتَدَلَّ بِالْحَدِيْثِ اِنَّ عَلٰى رَاْسِ مِائَةِ سَنَةٍ لَا يَبْقٰى عَلٰى وَجْهِ الْاَرْضِ مِمَّنْ هُوَ عَلَيْهَا اَحَدٌ هٰذَا اَخْرَجَهُ هُوَ فِي الصَّحِيْحِ عَنِ ابْنِ عُمَرَ دُهُوَ عُمْدَةُ مَنْ تَمَسَّكَ بِاَنَّهُ مَاتَ" ۱۲، الاصابة ج ۲ ص ۱۲۱ مطبوعه مصر.

۽ حديث شريف ۾ آيو آهي لَا تَسُبُّوا اَصْحَابِيْ الخ سب (گلا) نه ڪريو، منهنجن اصحابن جي، جيڪڏهن اوهان مان ڪو جبل احد جيترو سون خرچ ڪندو ته نه پهچندو هڪڙي پائي يا اڌ پائي منهنجن اصحابن جي ثواب کي، ڇو ته ثواب جو دارومدار آهي ايمان ۽ اخلاق تي، سوجهڙو ايمان ۽ اخلاص اصحابن کي هوا هڙو ٻين کي ڪونه آهي - هنجي فقط ايمان آڻڻ ۽ ڪلمه پڙهڻ سان هنن کي سيڪڙن جا ڪشف وڪرامت ۽ ولايت جا حاصل ٿي ويا، جي اوليائن کي هزارن عبادتن ۽ زهد رياضتن سان به حاصل نٿي ٿي سگهيا -

سه جائيکه زاهدان بهزار اربعين رسند ؛ مستِ مئي الست به يک آه مير سد [له]

(۶) ٻي علامت وضع حديث جي هي آهي ته ٿوري عمل تي زياده مبالغي سان ثواب ۽ ٻن عمل ۾ حد کان زياده عذاب ٻڌايو ويو هجي جيئن ڪو حديث ٻڌائي ته هي وظيفه جيڪو پڙهندو تنهن کي ستر نبين بني اسرائيل جو ثواب ملندو -

لطيفه :- مونکي ياد آهي، دعا گنج العرش جي ڇاپيل وظيفه ۾ هن جي اسناد ۾ تمام گهڻو مبالغو ڪيل آهي ۽ عجب هي ته ڇاپڙي ۾ لکيل آهي هر ڪه شک آرد کافر گردد - [ته]

[ته] اسانجي ڏاڏي حضرت خواجه عبد الرحمٰن قُدِّسَ سِرُّهٗ ان جي حاشيه تي لکيو آهي هر ڪه شک نيارد ڪافر گردد [ته]. سو انهي قاعده ۽ اصول محدثن جي موافق ائين لکيو ويو

(۷) علامت وضع حديث جي آهي رڪيڪ لفظ يا رڪيڪ معنيٰ هجي، مثلاً هي حديث ته جڏهن اوهين ڪدو ڪاٽو هن کي ذبح ڪري پوءِ ڪاٽو، يا جيئن هي حديث ته جيڪو هي عمل ڪندو تنهن کي بهشت ۾ ستر گهر ملندا هر هڪ گهر ۾ ستر ڪمرا هوندا هر هڪ ڪمري ۾ ستر پلنگ هوندا هر هڪ پلنگ تي ستر حورون ويٺيون هونديون -

[ته] هي مضمون ٿورو ڊگهو ٿي ويو مگر ضروري ڏسڻ ۾ آيو ۽ بيان ڪرڻ ضروري هو ڇو ته اڄ ڪله گهڻو ڪري واعظ ۽ مقرر جلسن ۽ عرسن ۾ اهڙيون ضعيف يا موضوع حديثون ماڻهن کي ٻڌائيندا آهن -

[ته] هي جو اسان مضمون لکيو آهي سو معتبر ڪتابن محدثن جي قول سان لکيو آهي اوهانکي زياده تحقيق ۽ هنجو ثبوت کپي يا اسانجي لکيل مضمون ۾ ڪو شڪ شبهو هجي ته ڏسو شيخ علي قاري جو ڪتاب ڇپيل موضوعات جو ۽ ڏسو ڪتاب شاه عبد العزيز

[له] جتي زاهد هزارن چلن کان پوءِ پهچن، انتي الست جي شراب جو مست هڪ آه ۾ پهچي ٿو - يعني اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ جي خطاب جي لذت جو مست (فنا توحيد پروانه شمع رسالت) هڪڙي آه ۾ منزل مقصود تي پهچي ٿو -
[له] جيڪو شڪ آڻيندو ڪافر ٿيندو [ته] جيڪو شڪ نه آڻيندو ڪافر ٿيندو -

محدث دهلوي جو جاپيل رسالہ "عجالهٔ نافعه" ۽ آخر ۾ ته سو ڪتاب سيرت النبي مولوي شبلي نعماني جو جنهن ۾ ان مضمون تي سير حاصل بحث ڪيو آهي.

ازالهٔ وهم

هي جو چئبي ته نه هي حديث ضعيف آهي يا صحيح نه آهي سو باعتبار راوين ۽ ۽ اسناد حديث جي آهي نه باعتبار قول آنحضرت صلي الله عليه وسلم جي، ڇو ته قول آنحضرت صلي الله عليه وسلم جو سڀ قوي سڀ صحيح آهي.

فائدا:- عام قاعدو هي آهي ته حڪم ۾ اقل تابع اڪثر جو ٿيندو آهي ڇو ته "لِلْاَكْثَرِ حُكْمُ الْكُلِّ" مگر حديث شريف جي روايت اڪثر تابع اقل جو آهي مثلاً ڏهن راوي قوي هوندا انهن مان هڪ طبقه ضعيف هوندو ته سڀ روايت ضعيف ٿي ويندي ۽ هڪڙي حديث موضوع ڪرڻ جو ڏوهه هن تي ثابت ٿيو ته سڀ جمار جي پڙ هنجي وئي هي اگرچه سڀ جمار هن سچ ڳالهايو هجي ۽ آئنده ڪوڙ کان توبه ڪئي هجيس ته به توبه انجي مقبول نه آهي.

عبادله اربعه

محدثن جي اصطلاح ۾ عبادله اربعه انهن چئن ماڻهن کي چئبو آهي جيڪي وڏا صحابي راوي حديثن جا عبدالله جي نالي سان مشهور آهن.

(١) عبدالله بن مسعود:- وڏو جليل الشان، قديم الاسلام اصحابي آهي حديث جي روايت ۾ ڏاڍو محتاط ۽ مجتهد آهي امام ابو حنيفه جي مذهب جو دارو مدار ان جي روايتن تي آهي.

(٢) عبدالله بن عباس:- رئيس المفسرين جنهجو قبه طائف شريف ۾ آهي.

(٣) عبدالله بن عمر:- وڏو عابد زاهد متبع سنت عاشق آثار رسول الله صلي الله تعاليٰ عليه وسلم آهي.

(٤) عبدالله بن زبير:- جو ڪجهه وقت حضرت علي شاه کان بعد حجاز جو حڪمران مسند خلافت تي ويٺو هو. بي بي اسماء جو پٽ حضرت ابوبڪر جو ڏهٽو هو حجاج ظالم مڪه ۾ هن جو سخت محاصره ڪري ڪعبه شريف تي گوليون ڪري هن کي قيد ڪيو ۽ ڦاسي تي شهيد ڪرايو ٧٣ سنه هجري ۾

له ڏوهه تابع گهڻي جو ٿيندو آهي - له گهڻي لاءِ حڪم ڪُل جو آهي

حمادين

حمادين:- حماد نالي سان ٻه وڏا محدث آهن حماد بن زيد ٻيو حماد بن سلمه

سفيانين

سفيان نالي ٻه وڏا امام آهن، هڪڙو سفيان ثوري، ٻيو سفيان بن عُيَيْنَهْ ٻئي وڏا تابعي وڏا ائمه اسلام جا آهن، سندن علم، تقوىٰ، زهد، عبادت، فقه ۽ اجتهاد تي سڀني جو اتفاق آهي وڏن محدثن جا استاد آهن ۽ هزارين حديثن جا عادل ثِقَه راوي آهن.

سفيان ثوري سنه ۹۹ هجري ڪوفه ۾ جائو ۽ سنه ۱۶۱ هجري بصره ۾ وفات ڪيائين سفيان بن عُيَيْنَه سنه ۱۰۷ ڪوفه ۾ جائو ۽ سنه ۱۹۸ مڪه ۾ وفات ڪيائين ۽ حجون ۾ دفن ڪيو ويو

فائده:- طبقه اصحابن ۾ فقط عبدالله مان ڪو مراد ٿئي ته عبدالله بن مسعود سمجهڻ گهرجي ۽ جيڪڏهن طبقه تابعين ۾ عبدالله مان ڪو مراد ٿئي ته ان کي عبدالله بن مبارڪ سمجهڻ گهرجي.

محدثن جي نالن جي تصحيح

حديث جي راوين جا نالا لکڻ ۾ گهڻو ڪري هڪ جهڙا آهن مگر پڙهڻ ۾ زيرن زبرن ۾ ۽ نقطن ۾ گهڻو فرق آهي غلط پڙهڻ ۾ هڪڙو راوي ٻئي سان گڏجي ويندو ته سخت غلطي پيدا ٿي پوندي ۽ خبر نه پوندي ته ڪهڙو راوي ثقه صحيح عادل آهي يا ٻيو آهي تنهنڪري ڪي مشتبه نالا اسين چتا ڪري هت لکون ٿا ته ياد ڪرڻ لاءِ سولائي ٿئي زياده تفصيل ۽ تحقيق اوهان کي گهرجي ته "عجالهٴ نافعه" شاه عبدالعزيز دهلوي ۽ ٻين وڏن ڪتابن ۾ اوهان کي ملندو.

فائده:- صيغه تصغير جي واسطي عربي ۾ وزن فُعَيْلٌ جو في جي پيش سان ۽ عين جي زبر سان مقرر ڪيل آهي ۽ في جي زبر عين جي زير سان صيغه صفت مشبه جو آهي اسين اختصار جي واسطي هن ڪتاب ۾ صيغه تصغير جو لکندا آهيون تنهن جو مطلب هي آهي ته پهرئين اکر جي پيش ۽ ٻئي اکر جي زبر سان پڙهو

الف:- اُبَيّ هر جاءِ تي همزه جو پيش ۽ بَ جي زبر ۽ يّ جي شدّ سان پڙهڻ گهرجي مگر آبِي اللحم همزه جي مدّ سان ۽ ب جي زير سان پڙهو آبِي منسوب اب ڏانهن ڪرڻ غلط آهي.

ب:- بَزّاز هر جاءِ تي ز جي شد سان پڙهو بمعنيٰ پارچه فروش - مِنَ الْبَزِّ مگر بن جاين تي بزار ر سان آهي بمعنيٰ تخم فروش من البزر،

بِشر هر جاءِ تي ب جي زير ۽ شين جي سڪون سان پڙهو مگر چئن جاين تي ب جي پيش ۽ ش جي سڪون سان آهي.

ت:- ثُمامَه هر جاءِ تي ث جي پيش سان بغير شدّ ميم جي پڙهو.

ج:- جَرِير، هر جاءِ تي ج جي زبر ۽ بن رين سان پڙهو مگر حريز بن عثمان ۽ ابو حريز ح جي زبر ۽ آخر ۾ ز منقوط سان پڙهو.

ح:- حُمَيد، هر جاءِ تي صيغه تصغير سان پڙهو، حِزام جي نالي سان جيڪو قريش آهي سو ح جي زير ۽ ز منقوط سان پڙهو ۽ جيڪي هن انصاري آهي تنهن ح ۽ ر سان پڙهو يعني حَرام ضد حلال جو.

خ:- خِراش هر جاءِ تي خ جي زير سان مگر حراش اب الربعي ح مهمله (بي نقطه) سان آهي.

ر:- رباح هر جاءِ تي ب سان آهي مگر زياد بن رياح ي سان آهي.

ز:- زُبير هر جاءِ تي صيغه تصغير سان پڙهو مگر عبد الرحمٰن بن زَبير جي زبر سان پڙهو - زَمْعَه زاي جي زبر ۽ م جي سڪون سان آهي - ابن صالح زهير صيغه تصغير سان ابن معاويه الڪوفيه آهي.

س:- سَلّام هر جاءِ تي لام جي شدّ سان پڙهو مگر عبد الله بن سلام وغيره بغير شدّ جي پڙهو. **سليمان** هر جاءِ تي نالي پيغمبر سان آهي مگر **سلمان** فارسي وغيره.

ش:- شُرَيح - هر جاءِ تي **ش** جي پيش ۽ آخر ۾ ح وڏي پڙهجي -
شُعْبَه، **ش** جو پيش ۽ **عين** جي سڪون سان آهي
شَرَحْبِيل، شين جو پيش ۽ ر جي زبر سان پڙهو.

ص:- صفوان بن مُحرز م جي پيش ۽ ح جي سڪون سان آهي.
صُرَاد، صاد جي پيش ۽ ر جي زبر سان پڙهو.

ع:- عبيد، هر جاءِ تي صيغه تصغير سان پڙهو-
عُبادة، هر جاءِ تي ع جو پيش ۽ ب جي زبر سان پڙهو- مگر محمد بن عَبادة استاد بخاري جو ع جي زبر سان پڙهو-
عَقِيل، هر جاءِ تي عين جي زبر قاف جي زير سان مگر عُقيل بن ابي طالب عين جي پيش سان پڙهو-
عَبِيدة، ع جي زبر ۽ ب جي زبر مگر عبيدة بن الاسود تصغير سان پڙهو
غ:- هر جاءِ تي غ جي زبر ۽ نون جي شد سان مگر هڪڙي جاءِ تي ع ۽ ث سان عَثّام بن علي عامري آيو آهي-
غُفير، هر جاءِ تي صيغه تصغير سان پڙهو-
ف:- فُضيل هر جاءِ تي صيغه تصغير سان پڙهو-
ق:- قَبيصه، ق جي پيش ۽ ب جي زير سان پڙهو اهو ابن عقبة آهي
م:- مِسْوَر، هر جاءِ تي م جي زير ۽ س جي سڪون سان پڙهو مگر مُسَوَّر بن يزيد اصحابي، ٻيو مُسَوَّر بن عبد الملك شدّ سان مُحَمَّد جي وزن تي پڙهو- مُطَوِّف، مُحَمَّد جي وزن تي پڙهو-
ن:- نصر، جيڪڏهن الف لام سان نڪيل آهي، ض معجمه (نقطه) سان پڙهو، جيئن النضر بن الحارث، جيڪڏهن بغير الف لام جي آهي ته ص، مهمله (بي نقطه) سان پڙهو-
هه:- هُرْمُز:- ه جي پيش سان ر جي سڪون ۽ م جي پيش سان پڙهو-
ي:- يسار، هر جاءِ تي ي ۽ سين سان پڙهو مگر هڪ جاءِ تي بَشّار ب ۽ شين سان پڙهو، اهو محمد بن بشار استاد بخاري جو آهي
يزيد، هر جاءِ تي صيغه مضارع سان آهي زيادة کان مگر علي بن هاشم البريد ب ۽ ر سان آهي- ٻيو بُريد بن عبد الله ب جي پيش سان پڙهو
قال العلماء لاتغتر بتصحيح الحاكم وتضعيف ابن الجوزي

اهي ٻئي وڏا عالم محدث اڳوڻي زمانا جا آهن هڪڙو حاڪم ٻيو ابن الجوزي، حاڪم گهڻو ڪري ضعيف حديثن کي به صحيح چوندو آهي ۽ ابن الجوزي برخلاف ان جي بعضي صحيح حديث کي به ضعيف يا موضوع

چوندا آهي، تنهنڪري محقق عالمن جو چوڻ آهي ته صحيح يا ضعيف چوڻ هنن بن عالمن جي قول تي مدار نه ٿيو رکي پر وسو نه ڪريو بلڪ ٻين عالمن ماهرن ۽ نقاد حديثن جي فيصلي ۽ فتوىٰ تي عمل ڪريو مثلاً نووي، شيخ ابن حجر عسقلاني، امام سخاوي، امام ذهبي. ٻيو ڪتاب سفر السعادة ۾ ـــ فيروز آبادي به پنهنجي ڪتاب ۾ تتبع ابن الجوزي جو ڪيو آهي، گهڻين حديثن کي ضعيف يا موضوع ڪري ڇڏيو آهي مگر شيخ عبدالحق محدث دهلوي جيڪو شرح ان جو لکيو آهي تنهن ۾ تحقيق منصفانه چڱو ڪيو آهيس اوهين اهو شرح ڏسي پوءِ پنهنجي تسلي ڪريو.

سوال :- محدثن جو قاعدو آهي ته سند ۽ علم حديث جا استاد به ٻڌائيندا آهن اوهين ٻڌايو ته اوهان علم حديث جو ڪٿي پڙهيو ۽ اوهانجا استاد ڪهڙا آهن [1] مولوي گشتي و آگر نيستي ؛ از ڪجا و از ڪجا و ڪيستي [1]

جواب :- بيشڪ هي سوال ڪرڻ اوهانکي حق آهي ۽ مونکي جواب ڏيڻ حق جو ته علم حديث ۾ شخصي معرفت ڪرڻ بضرور آهي.

هن عاجز فقير درسي ڪتاب معقولات ومنقولات جانڌ سندن جي استاد عالمن وٽان پڙهيا، مثلاً جناب مولوي حاجي لعل محمد صاحب متعلوي، مخدوم حاجي حسن الله پاٽائي، مولوي حڪيم خير محمد صاحب پاٽائي قاضي رياست لس ٻيله، مولوي خير محمد صاحب منگسي، آخري درسي ڪتابن جو استاد منهنجو مولوي خير محمد صاحب منگسي آهي ۽ رسم دستاربندي جي به ان مولوي صاحب وٽ ڪئي وئي.

بعد ازان حديث شريف جا ڪتاب صحاح سته اول کان آخر تائين پنهنجي والد شريف وٽ پڙهيا جو ته اوهانکي خبر آهي سند ۾ حديث شريف پڙهڻ جو رواج تمام ٿورو آهي ۽ اسانجا والد شريف چار پنج سال يڪو مڪه شريف ۽ مدينه شريف رهي باقاعده مدرسه صولتيه ۾ ٻين مشائخن کان پڙهيا هوا، اهو سنه ۱۲۹۸ هجري کان سنه ۱۳۰۳ هجري جي درميان آهي. پاڻ پنهنجي ڪتاب تذڪرة الصلحاء ۾ لکيو اٿن ته ان وقت مڪه شريف ۾ سيد احمد زيني دحلان شيخ الحرم وڏو محدث عالم، حيات هو جو صبح جي وقت حرم شريف مڪه ۾ درس حديث جو ڪندا هوا ۽ وڏا وڏا علماء ۽ مشائخ سندس حلقه درس ۾ وهندا

[1] مولوي ٿيئن تون ۽ واقف نه آهين ته ڪٿان جو آهين ۽ ڪير آهين-

هو ۽ مونکي پنهنجي والد صاحب امر فرمايو ته تون ٻنهي بزرگن جي حلقه درس ۾ ويهندو وڃ. هڪڙي ڏينهن مون والد صاحب جي خدمت ۾ عرض ڪيو ته شيخ احمد زيني دحلان هاڻي پيرسن ضعيف ٿيو آهي، سندس آواز ڪمزور ٿيو آهي، اسانکي پٺتي ۾ برابر نٿو اچي، پاڻ فرمايائون، ته نه تون ضرور ويهندو ڪر. تقرير سندن پٺتي ۾ نه اچي ته انهن ٻنهي بزرگ جو درس، فيض ۽ برڪت کان خالي نه آهي.

اسانجو دورهٔ حديث حضرت قبله صاحب سان هن طرح ٿيندو هو جو نماز ظهر کان بعد مسجد ۾ ويهي صحيح بخاري کڻندا هئاسين، هڪڙو ڪتاب مصري ڇاپو پاڻ پنهنجي اڳيان رکندا هئا ۽ ٻيو ڇاپو هندي محشي آءٌ کڻندو هوس پر ٻئي پاڻ ٻئي ورق پڙهندا هئا آءٌ ٻڌندو هوس، وري آءٌ پنهنجي ڪتاب تي پڙهندو هوس پاڻ ٻڌندا هئا وچ ۾ ڪو اکر لغوي هوندو يا ٻيو ڪو شبهو پيدا ٿيندو هو ته هڪڙي منٽ ۾ هن جو ضرور حل ڪري عبور ڪندا هئاسين ۽ عصر نماز تائين پڙهي نماز لاءِ اٿندا هئاسين. اهڙي طرح هڪ سال ۾ بلڪ ۱۳ مهينن ۾ صحاح سته جو دور پورو ڪيوسين جو ته رمضان شريف جي پهرين تاريخ کان شروع ڪيوسين ۽ ٻيو رمضان شريف به پڙهي صحاح سته ختم ڪياسين.

هي به معلوم هجي ته اسانجا حضرت قبله صاحب اڌ ڪتاب پڙهڻ تي راضي نه ٿيندا هئا. منهنجي استادن کي به اهو حڪم هو ته درسي ڪتاب جيڪو پڙهايو سو سڄو اوّل کان آخر تائين پڙهايو، هي ڇا؟ جو ڪتاب جو ٿورو ٽڪرو پڙهائي رڳو نالو ڪريو ته فلاڻو ڪتاب به پڙهيو سون فلاڻو ڪتاب به پڙهيو سون.

حضرت صاحب جن کي وري ٻي دفعه سفر حج سنه ۱۳۲۰ هجري ۾ مڪرم ۾ شيخ ابو نصر محدث شامي هٿ آيو جنهن کان ڪي حديثون مسلسل ڪين هٿ آيون جن جو بيان پاڻ سفرنامه حج ۾ جدا رسالو لکيو اٿن.

تمت هذه الرسالة الشريفة بعونه تعالیٰ وڪرمه

تاريخ ۷ محرم الحرام سنه ۱۴۰۱ھ يوم الاربع مطابق

۲۶ نومبر سنه ۱۹۸۰ عيسوي

ڪتبها احقر العباد نور احمد عفا عنه الصمد

مدرسه مجدديه شهر ديهات

تعلقه ڪنب يارو ضلع نواب شاهه سنڌ

فائدو:- حضرت صاحب قُدِّسَ سِرُّهٗ جو لکيل مضمون ۳ شعبان المعظم ۱۳۸۴ سنه ۾ ۱۵ تاريخ شعبان جي شب برأت جي فضيلت ۽ دعائن، استغفارن ۽ وظيفن پڙهڻ جي تاڪيد بابت عام فائدي لاءِ هن رسالي ۾ داخل ڪيان ٿو هي مضمون خزن العلوم حصو علم تصوف ۾ بي داخل ڪيو ويو آهي هن مضمون بعد مناجات بہ لکي ويندي تاڪ خدا وند تعالىٰ پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان ان مناجات مقبول جي برڪت سان هن برڪت واري رسالي تي عمل ڪرڻ جي پوري توفيق عطا فرمائي آمين رَحِمَ اللّٰهُ عَبْدًا قَالَ آمِيْنًا

اڄ هن لکڻ وقت تاريخ ۳ شعبان سنه ۱۳۸۴ھ آهي، ۱۵ تاريخ هن مهيني جي شب برأت آهي، اها تمام مبارڪ ۽ بلند رات آهي. خدا تعالىٰ پنهنجي فضل وڪرم سان هن رات آسمان دنيا تي نزول فرمائي ٿو ۽ پنهنجي مخلوقات جا فيصلا ڪري ٿو ۽ ملائڪن کي انهن جي تعميل لاءِ احڪام صادر فرمائي ٿو ــــ آئنده سال ۾ ماڻهن جي رزق روزي جي تقسيم ۽ ماڻهن جي جيئڻ مرڻ جي تقدير ڪري ٿو مخلوقات ۾ ڏڪار سڪار ۽ حادثن، بلائن مصيبتن جي نازل ٿيڻ بابت آسمانن، زمينن، دريائن ۽ جبلن ۾ نديون ۽ واسطا ٿيا جيڪي ڪم ڪرڻا آهن ۽ سندس مشيئت موجب ٿيڻا آهن تن جو اظهار ٿئي ٿو ۽ فرمان جاري ٿئي ٿو انهن موافق ملائڪ سماوات و ارضين انهن جي تعميل ڪن ٿا. اوهان کي گهرجي تہ انهي رات دعائن، استغفارن، وظيفن پڙهڻ ۾ ڪوشش ڪريو، خدا تعالىٰ کان گناهن جي معافي گهرو ۽ پنهنجن مقصدن، مطلبن جي درخواست درگاه الاهي ۾ پيش ڪريو پنهنجي رزق جي ڪشادگي ۽ ناگهاني آفتن ۽ بلائن کان پنهنجي واسطي ۽ پنهنجن عزيزن، دوستن جي واسطي پناه گهرو ۽ هن ترتيب سان ٽي ڀيرا سورة يٰسين ۽ لکيل دعا پڙهو.

ترتيب دُعاء ليلة النصف من شعبان

رات جو ضروري ڪمن کان فارغ ٿي نماز پڙهي ماني کائي پوءِ ٻہ رکعتون يا چار رکعتون نفل پڙهي، پوءِ ۳ دفعا سورة يٰسٓ پڙهي پهريون دفعو عمر دراز ٿيڻ لاءِ ٻئي دفعه رزق روزي ڪشادي ٿيڻ لاءِ ٽيون دفعي آفتن ۽ بلائن دفع ٿيڻ لاءِ پوءِ

هي دُعا هڪ ڀيرو يا ٣ ڀيرا پڙهي -

اَللّٰهُمَّ يَا ذَا الْمَنِّ وَلَا يُمَنُّ عَلَيْهِ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ يَا ذَا الطَّوْلِ

يا الله اي صاحب احسان جاءِ نه آهي ڪنهن جي تنهنجي احسان ڪرڻ وارو اي صاحب عزت ۽ احسان جا اي صاحب قدرت

وَالْاِنْعَامِ ظَهْرَ اللَّاجِيْنَ وَجَارَ الْمُسْتَجِيْرِيْنَ وَاَمَانَ الْخَائِفِيْنَ

۽ نعمتن جا اي پشت پناه، پناه گهرڻ وارن جاءِ پناه ڏيندڙ پناه گهرندڙن جاءِ امان ڏيندڙ ڊڄندڙن جا

اَللّٰهُمَّ اِنْ كُنْتَ كَتَبْتَنِيْ فِيْٓ اُمِّ الْكِتٰبِ شَقِيًّا اَوْ مَطْرُوْدًا اَوْ مُقْتَرًا عَلَيَّ فِي الرِّزْقِ

يا الله جيڪڏهن تو لکيو آهي مون کي منجهه لوح محفوظ جي بدبخت ڪري يا ترڪ ڪري يا تنگي ستي ڪري رزق ۾

فَامْحُ اَللّٰهُمَّ بِفَضْلِكَ شَقَاوَتِيْ وَطَرْدِيْ وَاِقْتَارَ رِزْقِيْ وَاَثْبِتْنِيْ عِنْدَكَ

ته ميٽ يا الله ساڻ فضل پنهنجي بدبختي منهنجي ۽ ترڪ منهنجو ۽ تنگي رزق منهنجي ۽ لک مون کي پاڻ وٽ

فِيْٓ اُمِّ الْكِتٰبِ سَعِيْدًا مَّرْزُوْقًا طَوِيْلَ الْعُمُرِ مُوَفَّقًا لِّلْخَيْرَاتِ فَاِنَّكَ

منجهه لوح محفوظ جي نيڪبخت ڪري رزق ڏنل ڪري ڊگهي عمر وارو ڪري توفيق ڏنل واسطي نيڪ عملن جي تحقيق تو

قُلْتَ وَقَوْلُكَ الْحَقُّ فِيْ كِتَابِكَ الْمُنْزَلِ عَلٰى نَبِيِّكَ الْمُرْسَلِ يَمْحُوا اللّٰهُ

چيو آهي ۽ چوڻ تنهنجو حق آهي منجهه ڪتاب پنهنجي جو نازل ڪيل آهي تنهنجو مٿي پيغمبر رسول پنهنجي مٽي ٿو خدا تعالىٰ

مَا يَشَآءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهٗٓ اُمُّ الْكِتٰبِ ۞ اَللّٰهُمَّ اِنِّيْٓ اَسْئَلُكَ

جيڪي گهري ۽ ثابت ڪري جيڪي گهري ۽ وٽ اُن جي آهي لوح محفوظ - يا الله آئون سوال ٿو ڪريان تو کان

بِالتَّجَلِّي الْاَعْظَمِ فِيْ لَيْلَةِ النِّصْفِ مِنْ شَعْبَانَ الْمُكَرَّمِ الَّتِيْ يُفْرَقُ فِيْهَا

وسيلي رحمت وڏي جي جيڪا منجهه هن رات اڌ مهيني مبارڪ شعبان جي نازل ٿئي ٿي فيصلا ڪيا وڃن ٿا

كُلُّ اَمْرٍ حَكِيْمٍ وَّيُبْرَمُ اَنْ تَكْشِفَ عَنَّا مِنَ الْبَلَآءِ مَا نَعْلَمُ وَمَا لَا نَعْلَمُ

سڀني ڪمن جا محڪم ته دفع ڪر ڪنان اسان جي آفتون جيڪي اسين ڄاڻون ٿا يا نٿا ڄاڻون

وَمَا اَنْتَ بِهٖ اَعْلَمُ اِنَّكَ اَنْتَ الْاَعَزُّ الْاَكْرَمُ ط وَصَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلٰى

۽ جنهن کي تون ڄاڻندڙ آهين تحقيق تون آهين وڏي عزت ۽ ڪرم وارو.

سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَسَلَّمْ

مناجات بدرگاهه قاضي الحاجات

بتوسّل

مشائخ نقشبنديه وسلسلهٔ حضراتِ مجدديه از حضرتِ صديق اڪبر رضي الله عنه تا حضرت خواجه محمد حسن جان قدّس سرّهٗ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ط

حمد اول ۾ چوان ربُّ العُلا جي واسطي — شڪر بيحد خالقِ ارض ۽ سما جي واسطي
پوءِ چوان دل جان سان لک صلوٰة ۽ سلام — سيّد الڪونين ختم الانبيا جي واسطي
ڪر ڪرم مون تي خدا ايا مصطفيٰ جي واسطي — حضرتِ صديق اڪبر باصفا جي واسطي
رک سلامت دين ۾ ايمان منهنجو اي خدا — حضرتِ سلمان فارس پارسا جي واسطي
نيڪ ڪر قسمت اسانجي ۽ سعادت ڪر نصيب — حضرتِ قاسم امام الاتقيا جي واسطي
صادقن سان حشر ڪر منهنجو الٰه العالمين — جعفرِ صادق امام الاوليا جي واسطي
ڪر زيادو دين ۾ ايمان اسانجو باليقين — بايزيد بوسطامي پيشوا جي واسطي
بوالحسن سوخارقاني شهر جو ساڪن هيو — صاحبِ ڪشف و ڪرامت مقتدا جي واسطي
حضرتِ شه بوعلي عالي حسب عالي نسب — صاحبِ علم و عمل نور الهُدىٰ جي واسطي
حُسنِ ظاهر حُسن باطن شيخ يوسف کي هيو — ڏي اسانکي حسن پئي اُن مُدلقا جي واسطي
عبد خالق غجدواني هو امام العارفين — خلق جو رهبر تنهي خاص خدا جي واسطي
معرفت پنهنجي عطا ڪر ۽ محبت ڪر نصيب — پير ڪامل عارفِ راهِ هُدا جي واسطي
نيڪ بختي ڪر عطا ۽ عاقبت محمود ڪر — حضرتِ محمود شاهه اصفيا جي واسطي
سلسله جو پير ڪامل هو علي رامينتني — حضرتِ بابا سماسي باصفا جي واسطي
پير پيرن جو وڏو هو سيّدِ مير ڪلال — ڪم ڪند و ڪنيار ڪوهه جي رهبر جي واسطي
نقش بندي نقشبند ن هو بهاءالدين ولي — تنهن کيو روشن طريقو هي خدا جي واسطي
دل ۾ ذڪرِ حق جو چرخو چوريا هر روز و شب — حضرتِ يعقوب چرخي پيشوا جي واسطي
بند نفس و قيد شيطان کان خدا آزاد ڪر — خواجهٔ احرار شاهه پارسا جي واسطي

ڀر هدايت ۽ تقويٰ طهارت علم ۽ حلم حيا ڀر اهدو درويش خواجہ امڪنڪي جي واسطي
ڪر بقا بالله شامو صوف فاني غير کان شيخ عبد الباقي باقي بقا جي واسطي
جنهن ڪيو روشن شريعت ۽ طريقت جو ديو تنهن مجدد الف ثاني مقتدا جي واسطي
ڏي اسان کي يا الٰهي تون گنهن کان پناہ خواجهٔ معصوم اول حق نما جي واسطي
رنگ اسان کي دين ۽ ايمان جو ڏي اي خدا صبغة الله شاہ جي رنگ دريا جي واسطي
شاہ اسماعيل جو هو صاحب تقويٰ عجيب جنهن ڪئي قربان جان تنهن جان فدا جي واسطي
خواجهٔ معصوم ثاني شهٔ غلام محمد ولي صاحب فيض و ڪرامت با صفا جي واسطي
دل اسان جي صاف ڪر ۽ زنگ ظلمت دور ڪر شهٔ صفي الله امام الاصفيا جي واسطي
شاہ فضل الله جو ٿيو فيض جاري سنڌ ۾ فضل ڪر يارب اسان تي اولياء جي واسطي
حضرت شهٔ عبد قيوم هو انهن جو جانشين صاحب علم و عمل فيض و هدىٰ جي واسطي
حضرت شهٔ عبد رحمٰن هو سراج الاولياء آفتاب معرفت نور الهدىٰ جي واسطي
هو ابو ۽ پير اسان جو مخلصن تي مهربان حضرت خواجہ حسن جان رهنما جي واسطي
هي ترن پيرن ولين کي اله العالمين تنهنجي در تي ميڙ آندم التجا جي واسطي
آهيان بيڪار ۽ بدڪار ڏاڍو ٻي عمل ڪونہ ڪيو ڪو مون عمل خالص خدا جي واسطي
نفس پرور تي اثر ڪاهل ڪمينو آهيان ڏي مونکي توفيق تون حمد و ثنا جي واسطي
نااميدي کا مڪر اي شاہ آغا شاد رہ فضل هن جو آهي دائم هر بلا جي واسطي
سڀ مرادون پوريون ڪر ۽ دعائون مستجاب تنهنجي رحمت آهي واسع هر گدا جي واسطي
اهل ۽ اولاد اسانجو شاد رک آباد رک اهل بيت مصطفىٰ خير الورىٰ جي واسطي
پرم رک يارب اسانجو ننگ ۽ ناموس ڀي فاطمہ بنت النبي خير النساء جي واسطي
سڀ مريدن مخلصن کي رک سلامت اي خدا غازي بن بدر ۽ حنين و ڪربلا جي واسطي
آفتون سڀ دور ڪر ۽ گهر بسنڌ محمود ڪر ۽ دل سندن بين مسرور ڪر حمد و ثنا جي واسطي
مشڪلات آسان ڪر ۽ دشمنن کان ڏي پناہ حرمت شير خدا مشڪل ڪشا جي واسطي

تمت

٢٦ - رجب سنہ ١٣٨٤ھ